

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHATODIK KÖTET
1993/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIII

E számunk szerzői

Blazovich László dr., levéltárigazgató, Csongrád megyei Levéltár, Szeged
Borsa Iván dr., a MOL nyugalmazott főigazgató-helyettese (MOL)
Horváth Lajos dr. főlevéltáros, a Magyar Országgyűlés levéltárosa
Kóczy T. László dr. egyetemi adjunktus (Budapesti Műszaki Egyetem)
Nyulásziné Straub Éva dr. főlevéltáros (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtársa (ELTE BTK)
Rainer Pál régész-múzeológus, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
Ujházy László tudományos munkatárs, Hadtörténeti Intézet
A német összefoglalás Nyáry Zsigmond munkája
A francia összefoglalás dr. Vajay Szabolcs munkája.

TURUL

LXVI. évfolyam

1993/1–2. füzet

Szerkesztik: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezést a Szorobán BT végezte (45/93)

Ügyvezető igazgató: Szabó Imre

ISSN 1216–7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

AZ ANTIMUS CSALÁD

Második rész

Antimus mester

Antimus mester neve egy 1344-i oklevélben tűnik fel abban a perben, amelyet Botykai Péter fia: Pál indított Beke meg négy fia: Kozma, Damján, Leontius és Anthymus ellen Boldogasszonyfa ügyében.⁹⁵ Néhány év múlva, 1347-ben Antimus mester házasságával az ősi birtokok mellé önálló birtokokat is szerzett. Mint a bevezetésben már szó volt róla, feleségül vette Jusztinát, Szécsényi Tamás volt erdélyi vajdának környezetében élő kedves rokonát (*nobili puella Justina nuncupata, fidei domicella et proxima sua karissima*).⁹⁶ Tamás vajda kedves rokonának és újdonsült férjének, a király udvari vitézének adományozta a király előtt két birtokát, Tapsonyt és Terebezdét, amelyekbe a somogyi konvent akadálytalanul beiktatta őket.⁹⁷ Antimus a birtokok miatt rövidesen perbe keveredett Tamás vajda fiával: Kónya sárosi, szepesi és nógrádi ispánnal, aki 1354-ben be akarta magát iktatni e két birtokba. Antimus az iktatásnak természetesen ellentmondott. Antimus a nádor előtt 1355 újévének nyolcadán bemutatta az ajándékozáskor és az iktatáskor keletkezett okleveleit, mire a nádori bíróság Kónyát újabb bizonyítékok bemutatására kötelezte.⁹⁸ Más adat a perről ugyan nem maradt fenn, de Szécsényi Tamás unokája: Frank, Kónya fia, fiával: Lászlóval együtt 1400. október 10-én zárta le ezt a vitás ügyet azzal, hogy maguk részéről is jóváhagyták az adományt és perbeli okleveleiket érvényteleneknek nyilvánították.⁹⁹

Antimus mester katonai tevékenységéről nem maradtak adataink. 1361-ben bátyjával: Lanceusszal együtt soproni alispán.¹⁰⁰ 1364. február 3-án kéri és megkapja az 1347-i adományról szóló, az Ozorában elvesztett királyi pecséttel ellátott oklevélnek az új pecséttel való megerősítését.¹⁰¹ Lehet, hogy ennél a kancelláriai aktusnál figyeltek fel a pannonthalmi apátság képviselői arra, hogy az apátság e birtokok után 18 éve nem kap tizedet. Az ügyben Antimust egy márka bírságban is elmarasztalták, de 1364. október 16-án a somogyi konvent előtt megegyezett a pannonthalmi apát megbízottjával, aki elengedte minden adósságát, ő viszont megígérte, hogy a tizedszedők ezentúl megkapják a tizedet.¹⁰² 1368-ban a strenuus miles megkezdí a

birtokok gyarapítását. Fiai: György és János nevében is előbb zálogba, majd 1375-ben és 1377-ben hűbérbe veszi a somogyi apáttól a somogyvári konventtől távol, de Tapsony és Terebezd közvetlen szomszédságában fekvő Terpec birtokot.¹⁰³

Antimus mesternek a saját tapsonyi birtokcsoportja és a közös családi birtok körül egyaránt voltak nehézségei. Mint már szó volt róla, 1353–1354-ben két testvérével: Kozmával és Lanceusszal együtt a Patakiakkal keveredett perbe Hobol birtok körül kölcsönösen elkövetett hatalmaskodások miatt.¹⁰⁴ 1355-ben a már ugyancsak említett Kónya-féle tapsonyi-terebezdí igény mellett szomszédjával, Szenyéri László fiával: Miklóssal gyűlt meg a baja, mert ez Tapsonyra rontott, ahol officiálisát megsebesítették, egy familiárisát megölték, 2 lovat és 4 ökröt pedig elhajtottak. Amikor kérte a királytól panasza kivizsgálását, szükségesnek tartotta annak megemléstét, hogy a tapsonyi szőlős jobbagyoktól nem hajtott be túlzott adót.¹⁰⁵ 1364-ben Baranya megye közgyűlésén bátyjával: Lanceusszal együtt megegyezett a Borsülésiekkel és visszaadták nekik Sziget közelében levő borsülési részeit.¹⁰⁶ 1368-ban Somogy megye közgyűlésén pedig megvédte a család jogait Hobol, Somogyfalva és Vásárosfalva birtokokban. Amikor pedig 1372-ben Simon mester királyi jegyző kétségbe vonta Beke másik fiának: Lanceusnak, meg első fokú unokatestvéreinek, István fiainak: Miklósnak és Jánosnak jogát e birtokokban, ezek az 1368-i oklevél felmutatásával védték meg jogukat.¹⁰⁷

Nem ismerjük Antimus mester két, nyugvópontba jutott ügyének hátterét. 1375-ben György fiával együtt írásbeli királyi parancs szerint Herbordus mester somogyi alispán és Balázs mester fehérvári olvasókanonok, királyi különleges káplán jelenlétében a somogyi konvent előtt elégtételt szolgáltatott Györöki György fia: Demeter fiának: Györgynek és anyjának: Margitnak minden, ellenük elkövetett ügyben.¹⁰⁸ 1377-ben pedig Szepesi Jakab országbíró elengedte testvére: Damján fiának: Ferencnek azt a 40 márka bírságot, amelyben őt Antimusszal szemben elmarasztalta.¹⁰⁹

Tisztes korban volt, amikor 1391-ben az ő közbenjöttével egyezett meg testvérének: Damjánnak menyé és unokái az Alsániakkal Pata és Sziget határa ügyében.¹¹⁰

Antimusnak két fia volt, György és János, meg egy lánya, kinek nevét nem ismerjük. Egyetlen közvetlen adatunk van rá. A somkereki Erdélyi család részére 1464-ben készült genealógiai összeállítás szerint Antimus leánya Györki Péternek anyja volt.¹¹¹ Györki Péter feltehetően azonos a Gyurica Péterrel, akinek fiai: Tamás és János 1464-ben a tiltakozó leányágiak között tűnnek fel.¹¹²

Antimus fia: György mester és utódai

György mester volt Antimus idősebb fia. Nevével először 1364-ben találkozunk.¹¹³ Ekkor még bizonyára kiskorú, aki azonban 1381-ben már nős. Felesége Györöki Deák Péter mesternek (*magistri Petri litterati de Gereki*), egykori királyi jegyzőnek és a királyi gyűrűs pecsét őrzőjének leánya: Margit. Amikor felesége és ennek testvérei: Dorottya, Péter és György becsefalvi birtokukat elzálogosították, ehhez György is hozzájárult, sőt, az ügy egy következő fázisában, 1382-ben apósának mind a négy gyermekét képviselte.¹¹⁴ Az Antimus család egyetlen férfi tagja, akinek nemcsak felesége keresztnevét, de apósát, sógorait és sógornőit is ismerjük.

György mester tevékenységéről kevés adat maradt ránk. Atyja életében leginkább vele együtt szerepel, később pedig fiatalabb, de vicebáni, majd alnádori tisztséget elért öccse mellett játszott a másodhegedűs szerepét. Itt csak olyan adataival foglalkozunk, amelyek önállóan, atyja illetve öccse nélkül mutatják be őt.

1385-ben Szakácsi birtok becslésénél a szomszédok között találjuk György mestert.¹¹⁵ – 1394-ben megszerzi mezőlaki Zámbo Miklós egykori tárnokmestertől részben szolgálatai jutalmául, részben készpénzért Sitke birtokát és Segesd városában a piactéren egy kúriát. Ezekre 1395-ben a királynő által elrendelt iktatást, majd országbírói megerősítést kapott.¹¹⁶ Megemlítendő, hogy Zámbo Miklós 1394. november 30-án saját pecsétje alatt kiállított oklevelében György mestert compaterként említi. Nem tudni azonban, hogy e megnevezés mögött milyen konkrét családi kapcsolat rejtőzik. – György mester 1398-ban egyike volt azoknak, akik a hűtlenségből megtért *Fanch* Istvánért a pécsi káptalan előtt kezességet vállaltak.¹¹⁷

Nem lehet véletlen, hogy ezekben az esetekben György mester a Terebezdi nevet viseli, míg öccse a Tapsonyit. Biztosra vehetjük, hogy valamilyen birtokosztály jött létre az atyjuk által kapott és az oldalágak által nem örökölhető tapsonyi-terebezdi birtokokban. – Sajnos, nem tisztázható az a hagyományos kérdés sem, hogy György mester miként részesült azokban a

Ropolyújvári-birtokokban, amelyeket János öccse 1403-ban kapott királyi adományba. Erről bővebben még az alábbiakban lesz szó. – Az egykor közös birtokok valamelyes elkülönítésére mutat az az adat is, amely szerint 1409-ben nagybátyjuk: Lanceus halála után György mester a reá szállt szigeti telket egy értékesebb telekért ráfizetés mellett elcserélte elsőfokú unokatestvére: Ferenc fiaival.¹¹⁸ (Egyébként nincs adatunk arról, hogy mi lett a fiú utód nélkül elhalt Lanceus többi ősi birtokrészének sorsa.)

György mesterrel utoljára akkor találkozunk, amikor a somogyi konvent 1417. január 17-én testvérével együtt beiktatta a véglegesen megszerzett Terpec birtokába.¹¹⁹

Antimus fiának: Györgynek három gyermekéről tudunk, *Ozsvátról, Ferencről és Ilonáról*. Ferenc és Ilona csak egy-egy alkalommal szerepelnek. Ferenc 1394-ben, amikor atyja megszerezte Sitkét Zámbo Miklóstól,¹¹⁶ Ilona pedig 1403 decemberében, amikor atyja és nagybátyja birtokcsere-egyezményt kötött Szobi Bertalan mesterrel.¹²⁰ Az egy-egy említésből biztosra vehetjük, hogy gyermekkorban haltak meg.

Ozsvátról is atyja 1394-i birtokszerzése tartotta fenn az első adatot. Említve van az 1403-i birtokcsere okleveleiben éppen úgy, mint atyja és nagybátyja más birtokszerzéssel kapcsolatos okleveleiben. 1411-ben már biztosan nagykorú, mert nagybátyjával, János mesterrel együtt már ő gyarapítja a szigeti uradalmat berencsi birtokrészek megvásárlásával.¹²¹ Nagybátyja nyomdokain haladva, Garai Miklós nádor familiárisaként, mint annak bírságbehajtója tevékenykedik 1413-ban Borsod és Heves megyékben.¹²² Bizonyára ezzel a tisztségével volt kapcsolatban, egyszersmind a familiárisi viszony érdekes jellemzője, hogy Ozsvát 1412-ben – Móroc Jánossal és Franciás Benedekkel együtt – tagja volt annak a familiárisi csoportnak, amely Panyiti Sebestyén nádori jegyző vezetésével Borsod megyében nádori közgyűlést tartott.¹²³

Őt tekinthetjük a szigeti vár első építőjének és a szigetvári uradalom megszervezőjének. Istvánffy említi ugyanis, hogy az Almás-patak szigetén levő kerek tornyot Antimus Ozsvát építette, s ez a torony a vár jellegzetes része volt.¹²⁴ Rontja ugyan Istvánffy adatának értékét az a körülmény, hogy Antimus Ozsvátot görög indigénának írja, de legalább annyira erősíti az a körülmény, hogy az Alma-patak szigete a család birtoka volt, és Ozsvát olyan időpontban tevékenykedett, amikor a szigetvári uradalom szerveződött. Az ősi almamelléki birtokokhoz kapcsolt Ropolyújvári-birtokok ugyanis olyan hatalmas birtoktestet alkottak, amely már megerősített központot követelt meg. Valószínű,

hogy az országos gondokkal elfoglalt alnádor nagybácsi ezt a feladatot bátyjának már nagykorú fiára bízta, hisz az ő fiai még kicsinyek voltak. Ozsvát azonban korán elhunyt. Utolsó adatunk róla 1425-ből való. Ekkor nagybátyjával és unokatestvéreivel együtt Szenyér és Edde határai miatt pereskedett a szakácsibeli királyi szakácsokkal.¹²⁵ 1429-ben biztos nem volt az élők sorában, mert Szobi Bertalan fia: János az 1403-as birtokcsere következményei miatt pert csak János fiai ellen indított.¹²⁶

Ozsvát egyetlen fiát: Miklóst 1439-ben ugyanaz a sors érte, mint 10 évvel előbb harmadfokú unokatestvéreit, Damján dédunokáit.¹²⁷ Ő is arra kényszerült, hogy ősi birtokrészeit átengedje a gazdagabb ágnek, Antimus fia: János fiának: Miklósnak, aki atyjának első fokú unokatestvére volt. Miklós nehéz helyzetében a Sziget, Vásárosfalu, Somogyfalu, Boldogasszonyfalva és mindkét Hobol birtokokon, továbbá a malomfalusi révben levő részeit, valamint szigeti ház helyét minden tartozékukkal és haszonvételükkel 500 arany forintért eladta Miklósnak.¹²⁸ Csak a terebezdí birtok, ahonnan az ág magát nevezte, és szomszédos birtokrészek maradtak meg neki.

1439 és 1447 között per folyt Miklós és Alberti János fia: Tamás között, mert ellentmondott a Somogy megyei *Tharsarfelde/Twrfadfelde* prédiüm iktatásának. Minthogy Miklós legalább kétszer nem jelent meg a királyi jelenlét bírósága előtt és nem adta okát ellentmondásának, az országbíró két ízben megbírságolta.¹²⁹

Ozsvát fia: Miklós volt Antimus fiának: Györgynek utolsó fiú utódja és birtokai leánynegyed kiadása nélkül szálltak János fiaira: Miklóstra és Jánosra.¹³⁰

Ozsvátnak két leánya is volt, *Potenciána* és *Ilona*. Előbbit Cziráky Tamás, utóbbit Zichy Benedek vette feleségül. A két leány a nekik járó leánynegyedet Terebezd, Merke, Kisinke és Kerektő birtokokból csak nehezen kapták meg és utódaik – Cziráky Tamás fia: Lőrinc és lányai, valamint Zichy Benedek leányának: Katalinnak férje: Terjék András és fiúk: Elek – sokat pereskedtek miattuk még a század utolsó évtizedeiben, sőt, az 1500-as évek elején is.¹³¹ Így Zichy Benedek fia: Imre részt vett abban a tiltakozásban, amelyet a somkerekí Erdélyiek kezdeményeztek 1464-ben Sziget várának és Tapsonynak tervezett elidegenítése miatt.¹³²

Antimus fia: János mester

János mester volt Antimus fiatalabb fia, a család legmagasabb rangra jutott tagja és egyben szilárd vagyoni alapjának megeremlítője. Nevével 1368-ban találko-

zunk először, amikor atyja a maga és fiai nevében zálogba vette a somogyi konvent terpeci birtokát.¹³³ Minthogy 1364-ben György bátyjának neve először és egyedül szerepel atyjuké mellett, János születésének időpontját 1364. május 25. és 1368. január 22. közé tehetjük. Első önálló szereplése 1388-ból ismert, amikor Eresztvényi Miklós fiaival: Pállal és Jánossal simították el vitás ügyüket.¹³⁴ Közéleti szereplésének kezdetétől ifjabb Garai Miklós familiárisa. Mint macsói bánnak 1389-ben segesdi alispánja,¹³⁵ tehát a tapsonyi családi birtok közvetlen közelében levő segesdi királynéi uradalomban viselte első közfunkcióját. Nem tudni, hogy nem sokkal ezután milyen módon keveredhetett főbenjáró ügybe, de 1393. március 21-én királyi kegyelemre volt emiatt szüksége.¹³⁶ Vétkeinek hullámai még egy év múlva sem ülhettek el, mert a királyi kegyelemlevelet 1394. szeptember 9-én átiratta a somogyi konventtel.¹³⁷ Garai Miklós bizalma azonban nem ingott meg benne, mert 1397. augusztus 8-án szlavón vicebánja és körösi alispánja.¹³⁸ Körösi ispánsága oly gyakran váltakozik Zágráb megye ispánságával, hogy ezek párhuzamosságát kell feltételezni. Vicebánságának utolsó adata 1401. július 4-ről való, amikor az Iván-nap nyolcadát követő hétfőn kezdődött báni törvényszéket még ő tartotta.¹³⁹

Legközelebb a királyi aulában, Pozsonyban tűnik fel 1402 szeptemberében azok között az országnagyok és nemesek között, akik kötelezettséget vállaltak, hogy Zsigmond fiú utód nélküli halála esetén Albert osztrák herceget tekintik királyuknak.¹⁴⁰

János mester kapcsolata azonban nem szakadt meg Garai Miklóssal. Az ő közbenjárására (relációjával) erősítette meg Zsigmond király 1403. október 20-án a volt szlavón vicebánnak a birtokszomszéd Szenyéri Lászlóval 1400-ban kötött örökösödési szerződését.¹⁴¹

1404. május 16-án Garai Miklós nádor és a kunok bírása arra utasította János mestert, a kunok albíráját és helyetteseit, hogy adják vissza balaszentmiklósi Posár István általuk elfoglalt birtokait. Zsigmond király ebben a minőségében említi őt 1404. május 23-án és június 19-én a nádorhoz és hozzá, a kunokkal kapcsolatos ügyekben helyetteséhez, adott utasításaiban.¹⁴² – Bár a három utasítás közül csak a harmadik említi, hogy János mester nem csak a kunok bírása, hanem egyszersmind az ország alnádora is volt, nyugodtan feltételezhetjük, hogy alnádorsága egyidős volt kun bírói tisztségével. Alnádorsága megszakításokkal 1419 elejéig tartott. Ekkor említi ugyanis a somogyi konvent alnádor voltát egy előtte történt birtokvásárlása kapcsán.¹⁴³

A megszakítás, vagy inkább zavar 1411 végén kezdődik. 1411. november 30-án Zanai Miklós az alnád-

dor, aki ezt a tisztséget csak néhány hónapig viseli, és 1412 júliusában és augusztusában pedig teremhegyi Bika János alnádortól maradt ránk három oklevél.¹⁴⁴

Ez időszakból János mesterre nincs közvetlen adatunk, de 1412. december 17-én mint alnádor kapta meg végleg Szenyéri László birtokait a Borbála királyné által vezetett bíróságtól, amelynek tagja volt Garai Miklós nádor is. János alnádor 1413 januárjában két oklevelet adott ki Siklóson, aki ezt a címet legközelebb 1415. március 25-én viseli, amikor a királyi kancelláriában unokatestvéreivel, Damján utódaival a már említett megállapodást kötötte.¹⁴⁵ Időközben – egy 1413 júliusi adat szerint – a nádor ugodi várában volt várnagy.¹⁴⁶

Az 1411. év végén volt az első megszakítás, amely esetleg kapcsolatban lehetett a Győr és Komárom megyéktől előzőleg kétszeresen behajtott közgyűlési általánynak (proventus), meg az 1412-ben az udvarba érkezett panasznak Péc birtoknak a közgyűlés kapcsán történt jogtalan feldúlásáról. Az 1413–1415. évi adatszünetre még ilyen feltételezést sem tudunk megkövetelni.

Alnádorságának néhány éve után 1407-ben kapta azt a királyi kegyet, amely őt, testvérét, utódait és familiárisaikat kivette a megyei ispánok, egyházi és világi bírák joghatósága alól azzal, hogy felettük csak a különös királyi jelenlét, a nádor és az országbíró, valamint ezeknek a királyi udvarban működő helyetteseik ítélkezhetnek.¹⁴⁷

Mint más alnádorok, Antimus fia: János is viszonylag kevés oklevelet adott ki a saját neve alatt. Biztosan tudjuk, hogy megyéknek tartott nádori közgyűléseket, ahol az okleveleket ura neve alatt adta ki. Hogy melyek voltak ezek a közgyűlések, írásos adat hiányában hozzávetőlegesen biztosat pecsétani kutatásokkal és a nádor itineráriumának összeállításával lehetne mondani. *Alnádori* (és ugodi várnagyi) *tevékenységének* kevés emléke maradt ránk, ezek bemutatásával egyben mozaikszemeket kaphatunk a mintegy 13 éven át viselt tisztség mibenlétéről is.

1405. február 23-án, a vízkereszt nyolcadán tartott nádori törvényszéken, a hét megnevezett bírótárs között, akiknek élén Szécsényi Frank országbíró volt, az alnádor volt a hetedik.¹⁴⁸ – 1409. szeptember 9-én, Jakab-nap nyolcadán a király előtt folyt perben a megnevezett 25 bírótárs sorában a 21. helyen van említve. – 1411. június 9-én ugyancsak királyi bíróságon a hét bírótárs közül a negyedik.¹⁴⁹

1406-ban Abaúj és Sáros megyék részére tartott nádori közgyűlésen a három megnevezett bírótárs között elsőként szerepel.¹⁵⁰

Pest és Pilis megyéknek Senterzsébeten tartott közgyűlésén 1407. június 6-án a proskribált Gyáli Kálmán gyáli és esői birtokrészeit becsérték ellenében átadta az elítélt erre jogosult rokonainak.¹⁵¹

Zala megye részére Mánhidán tartott közgyűlésen 1408. július 3-án az általa megbírságotnak elengedte a bírság bírói részét.¹⁵²

A Győr és Komárom megyék nemeseinek panaszára Besenyő István komáromi ispán relációjával 1411. november 8-án a titkos pecsét alatt kiadott és hozzá intézett királyi parancs arra utasította, hogy egy nádori közgyűlés esetén a megyék pénzt, élelmet és más *proventus*-okat 50 nehéz márká értékben szoktak fizetni, ami közgyűlésenként jár, nem pedig megyénként, ahogy ő legutóbb követelte.¹⁵³

1412 júliusában András, a pécsvárbeli Szent János-káptalan prépostja és Hali Mihály özvegye, Békási Gergely felesége panaszt tettek a királyi udvarban Győr megye szolgabírája és egyik ülnöke ellen, mert az előző évi nádori közgyűlésen hamis vádat emeltek ellenük proskribált jobbágy rejtegetése miatt, s ennek következtében János alnádor familiárisai péci birtokukat felprédálták, a jobbágyok elhajtott marháikat pedig csak 20 forint ellenében kapták vissza. Minthogy a panasz két megyei tisztségviselő ellen szólt, arra következtethetünk, hogy a közgyűlést vezető alnádor „hivatalból”, közgyűlési döntés alapján hatalmaskodott.

1413 januárjában Siklóson tartózkodott, ahol Bátmonostori Töttös fia László fia László részére a Keményfalviak ellenében tett két tiltakozásáról adott ki oklevelet, illetve utalta a pert a nádori jelenlét elé.¹⁵⁴

Ugodi várnagysága idejéből arról van adatunk, hogy familiárisai – Garai Miklós nádor emberei – két ökröt és tehenet elvittek Kápolna birtokról, s emiatt Vas vármegye nemeseinek universitas-a levélben kért segítséget János esztergomi érsektől, a távol levő király helytartójától.¹⁵⁵

Alnádori működésének jogtörténetileg különleges darabja az az oklevél, amelyet mint alnádor és budai várnagy 1416-ban Kisasszony napjának vigíliáján a budai várban tartott törvényszéken adott ki. Mint az oklevél bevezetésében előadta: több derék nemes személlyel törvényszéket ülve, és minden előttük perlekedőnek ügyeit az egyenlőség serpenyőjében eldöntvén intézkedett. Góri (*de Gwar*) Mihály visszakövetelte rokonának, a Szelesten lakott Herman fiának: Simonnak homágiumát Szelestei István fiától: *Thybaldu*-tól. Az említett István testvére: Péter ugyanis megölte Simont, s ezért Jakab harmadik fia: János fél szőlőt adott neki, amelyet *Thybaldu*s elfoglalta tart. Utóbbi azzal védekezett, hogy Péter önvéde-

lemből ölte meg szolgáját, aki őt akarta megölni, s így vesztette el a fél szőlőt. Minthogy csak két állítás volt egymással szemben, arra ítélte *Thybaldu*-t, hogy Mihály-nap 8. napján a szilvágyi plébániatemplomban tizedmagával, hozzá hasonló nemesekkel esküvel bizonyítsa, hogy Simon meg akarta ölni urát.¹⁵⁶ – Antimus fia János alnádornak és budai várnagynak ez a bírói intézkedése több szempontból üt el a Budán működött udvari bíróságokétól, s még több kérdést vet fel. A keltezési hely nem Buda, hanem a budai vár, a megítélt esküt nem hiteles hely, hanem az illetékes megye egyik szolgabírája előtt egy közeli plébánia-egyházban kellett letenni. – Az ügy jellegénél fogva kerülhetett volna megyei törvényszék elé is; ha bármi oknál fogva nem került oda, miért éppen az alnádor budai várnagy elé? Elfogadhatjuk-e egy új, és hamar elhalt bíróság kezdeményezésének azt az arengszerű kijelentést, hogy minden perlekedőnek kívánt igazságot szolgáltatni? Érthetjük-e minden perlekedő alatt valami rendi kötöttségtől kevésbé függő bíróság meghatározását? Vajon a másfél évtizedet meghaladó vicebáni és alnádori tapasztalat, meg a budai várnagyság hullámozó tekintélye vezette új útra Antimus fiát: Jánost? A nádori intézmény Zsigmond-kori alapos vizsgálata talán meg fogja tudni válaszolni ezeket a kérdéseket. – Itt jegyzendő meg, hogy budai várnagyságára ez az egyetlen adat, bár 1405 és 1422 között más budai várnagy sem ismert.

Ismerjük az alnádor Szabolcs vármegyében 1406-ban működött *bírságbehajtóját*, Dencsi János fiát: László mestert.¹⁵⁷

Alnádori jövedelméről kevés adatunk van. 1406. október 28-án a jászói konvent előtt Budaméri Miklós fia: András kötelezte magát, hogy karácsony előtt nyolc nappal megfizeti a nádornak járó 200 és az alnádornak járó 100 márkát új nagy pénzben, minden hasznási lehetőséget kizárva, ellenkező esetben Budamér nevű birtokát elfoglalhatják, míg a tartozás összegét meg nem fizeti.¹⁵⁸

Az előzőekben láttuk, hogy a kirótt bírságokból volt bizonyára tisztos jövedelme, bár azt el is engedte, ugyanakkor Győr és Komárom megyéket kétszeres „költségtérítésre” akarta rábírní.¹⁵⁹

Katonai tevékenységéről keveset tudunk. Nápolyi László ellenében csatlakozott Garai Miklós bandériumához¹⁶⁰ és meg is sebesült.¹⁶¹ Valószínűleg ezt a sebesülést említi Zsigmond 1407. június 2-i protectionalis levele is. 1408 őszén pedig részt vett a király boszniai hadjáratában.¹⁶²

Államigazgatási feladatnak minősíthető mai kifejezéssel az a bizonyára jövedelemmel is járó tevékenység,

amelynek során a hűtlen Henészi Mihály, Korpádi István és fia: Péter 11 somogyi és baranyai birtokát kezelte mindaddig, amíg a király 1408-ban nem adományozta azokat Gordovai László volt szlavón bánnak. Ekkor királyi parancsot kapott, hogy adja át azokat a megadományozottnak.¹⁶³

Nehéz megítélni egy későbbi szereplését a tekintetben, vajon államigazgatási feladatot végzett, vagy valamiféle protekcionista ügynek volt részese 1417-ben. Ez év május 1-jén ugyanis az alnádor és egyben budai várnagy megjelent Budán a királyi kancelláriában bizonyos Illéssel, aki ott bevallást tett. E szerint Illés és társai ellen Kassa város hatósága eljárást indított hamis sáfrány eladása és hamis súly használata miatt, de ők megszöktek. Később azonban szántai Lack Jakab volt erdélyi vajda, akkor királynéi ajtonállómester és János alnádor kérésére visszaadták nekik a hamis sáfrányt és az értéktelen holmit (*nequam*). Az alnádor és Illés ezért nyugtatták Kassa város bíróját, esküdteit és az egész városi közösséget az eljárás miatt.¹⁶⁴

A család két részben fennmaradt iratai a legtöbb adatot – érthetően – birtokgyarapító tevékenységéről tartották fenn. Az Antimus által házasságával szerzett és csak leszármazottai által örökölhették Tapsony és Terebezd birtokokat a jelek szerint két fia egymás között felosztotta, mert 1394-től György, majd leszármazottai főleg Terebezdről nevezték magukat, míg János folytatta atyja Tapsonyi névhasználatát.¹⁶⁵ A zálogban bírt Terpecet viszont feltehetően közösen birtokolták. – János esetében a közéleti szereplés természetesen kapcsolódott birtokszerzési aktivitással, 1397-től szlavón vicebán és 1398-ban már megkapja testvérével: Györggyel együtt a hűtlen Porkoláb Balázs valamennyi birtokát, elsősorban a Körös megyei Anyanócot.¹⁶⁶ Szlavóniai birtoklására vonatkozóan azonban más adatunk nincs.

Antimus két fia 1400-ban „kiérdemelte”, hogy az 1368-ban fiúsított Fejéregyházi Katalin az örökölt fejéregyházi, tikosi és vízvölgyi birtokait az első férjétől kapott zálogbirtokokkal együtt nemcsak második férjének: Szobi Domokosnak, sógorának: Szobi Bertalan országbírói protonotáriusnak, hanem nekik kettejüknek is adományozza.¹⁶⁷ Az adomány 1402-ben királyi jóváhagyást kapott¹⁶⁸ és ugyanebben az évben (a királyi jóváhagyás előtt) további fejéregyházi birtokrészrel és Kisfalud föld felével bővült.¹⁶⁹ Az 1403-ban végrehajtott iktatás már valamennyi részirtokra kiterjedt.¹⁷⁰ Az Antimusok és a Szobiak közös birtoklása azonban nem tartott soká. Szobi Bertalan ugyanis 1403 végén átadta György és János mestereknek meggyermeküknek Merke, Inke és Kerekto nevű birtokait

és cserébe kapta a fejéregyházi, tikosi, vízvölgyi és kiskisfaludi részbirtokokat meg 1000 régi forint megfizetésére vállalt kötelezettséget.¹⁷¹ Alig egy év múlva viszont Szobi Bertalan ezeket a fejéregyházi, tikosi és vízvölgyi részeket 400 (új) forintért eladta János mesternek.¹⁷² 1406-ban Szobi Domokosné minden eddigi intézkedését megváltoztatva, birtokrészeit egyedül Antimus fiának: János mesternek adta és ezt tette férje is.¹⁷³ Bizonyára ez a sok fázisú ügyet volt hivatott lezárni az az iktatás, amelyet János mester e birtokrészekre a maga javára 1415-ben kért.¹⁷⁴

1400-ban a Tapsony közvetlen szomszédságában levő Szenyér birtokosa, Miklós fia: László utód nélküli halálával számolva Szenyér, Miklósfalva és Edde, valamint az Esztergom megyei Úny nevű birtokait Antimus fiára: János mesterre és örököseire hagyta.¹⁷⁵ Zsigmond ezt az intézkedését 1403-ban páténsével,¹⁷⁶ majd az 1405-ben lezajlott iktatás után 1406-ban privilégiumával jóváhagyta és János mestert e birtokokban megerősítette.¹⁷⁷ Zsigmond király (illetve a kancellária) 1412-ben értesülve Szenyéri László haláláról, birtokait le akarta foglaltatni, de János alnádor megvédte azokat,¹⁷⁸ majd Miklós nevű fiával együtt a birtokokra 1413-ban új iktatást kért és kapott.¹⁷⁹

1403 májusában János mester érdemeire való hivatkozással adományba kérte Kővágóörsi (Battyáni) György fiainak: Lászlónak és Albertnek Bennek, Szabás, Ötvös és Atád nevű somogyi birtokait azzal az indokkal, hogy a hűtlen János esztergomi érseket támogatták. A tapsonyi birtoktól nem messze eső birtokokat Zsigmond király Tapsonyi János mester volt szlavón vicebánnak, testvérének: Györgynek és György fiának: Ozsvátnak adományozta.¹⁸⁰ Az adományt azonban Battyáni György özvegyének kérésére érvénytelenítette, de 1404. március 9-én Szabás, Ötvös, a két Atád és Baráti nevű birtokait ismét a Tapsonyiaknak adományozta, mert megbizonyosodott arról, hogy az özvegy és fiai a lázadókat támogatták.¹⁸¹ Az özvegy ebbe nem nyugodott bele és pert indított a volt vicebán, akkori kun albíró ellen, amelyet a király Neszmélyben, útban Morvaország felé, a prelátusok és bárók távolléte miatt elhalasztott, de Jánost addig meghagyta a birtokokban.¹⁸² A per 1405-ben György-nap nyolcadán a különös királyi jelenlét elé került, s a bíróság a király nevében elrendelte Battyáni György fiainak a somogyi konvent közreműködésével való visszaiktatását azzal az indokolással, hogy ha anyjuk hűtlenséget is követett el, a kiskorú árvákat nem lehet megfosztani atyai örökségüktől.¹⁸³ Ebben viszont Antimus fia: János nem nyugodott bele és szeptember 28-án a Szokol-vár – Horvátország és Bosznia határán – mellett levő tá-

borban királyi parancsot eszközölt ki. Ebben Zsigmond megparancsolta Somogy megye alispánjának és a szolgabíráknak, hogy addig semmit se tegyenek a Battyáni-Tapsonyi perben, amíg urukkal: Ders Márton somogyi ispánnal nem tárgyalnak, mert őt ez ügyben el látta a szükséges utasításokkal.¹⁸⁴ – A per lezárásáról nincs adatunk, de Atád és a többi birtok tartósan a Battyáni-család kezén maradt. A kudarcra gyógyírt a Tapsonyiak – mint látni fogjuk – a Ropolyújvári-javak megszerzésével találtak.

1407-ben György bátyjával együtt 200 forintért megvásárolta Horvátközi Antal fiától: Pétertől és fiaitól a somogyi Fejéregyház, Adorjánföldsé, Kiskisfalud és Tikos birtokokban levő részeit.¹⁸⁵ – 1419-ben saját maga és három fia részére a Kiskisfaludiaktól kiskisfaludi birtokrészeket vásárolt.¹⁸⁶

A család *almamelléki ősi birtokainak kiegészítése* is tudatos birtokgyarapítási törekvésre mutat. János mester, felesége: Borbála és Margit nevű leányuk 1402-ben a Szentkeresztiekkel együtt zálogba veszik Bakócai Pétertől a zsigóti, kislegeri, örvényi, hosszúsági, szalászi és gyüdi részbirtokokat 1400 kis forintért az ősi birtokok közvetlen szomszédságában.¹⁸⁷ Ez azonban, mint a legtöbb zálog, nem jelentett tartós birtoklást. — A család helyzete szempontjából meghatározó volt a birtokadomány, amelyet János mester 1403. október 30-án kapott a királytól. A Nápolyi László pártjára állt és így hűtlenségbe esett Ropolyújvári István és János (Tamás fiai) birtokait kapta meg János mester az ugyanakkor szerzett érdemek fejében.¹⁸⁸ A Somogy és Baranya megye akkori határát jelentő Almás-patak két oldalán 10 egész birtok és részbirtok, valamint 12 kisebb – birtokhoz tartozó település, továbbá 5 csanádi, 3 bihari és 5 szatmári birtokkal kiegészítve, többszöröse lehetett annak a birtoknak, amelyet János mester eddig magáénak mondhatott. E több megyére kiterjedő adománybirtokok iktatása több királyi parancsra több hiteles hely által történt, ami természetes. Feltűnő azonban, hogy párhuzamos iktatások is történtek, részben kizárólag János mester javára, részben pedig az ő és testvére: György részére is.¹⁸⁹ Ezt a szokatlan megoldást azzal lehet magyarázni, hogy Jánosnak ekkor még nem volt fia, ezért biztonság kedvéért bátyját is keiktattatta, akinek fia már serdülő korban lehetett, hogy a birtokok a családban maradjanak. Feltételezhető viszont, hogy mindkét iktatás okleveleit magánál tartotta arra az esetre, ha fia születnék, aki egyedül is örökölhetett volna, ha a külön iktatásról szóló oklevelet érvényesítik és a közös iktatásút megsemmisítik. — A Ropolyújvári-vagyon birtoklása azonban nem volt zavartalan, mert az azok-

ban való háborgattatás miatt János alnádor 1407. június 2-án panaszt tett a királynál, aki megparancsolta a nádornak, az országbírónak, bírói helyetteseiknek, valamint minden egyházi és világi bírónak, hogy a hűtlen Ropolyújváriak és Mindszontiek birtokainak ügyében ne merészljenek ítélni.¹⁹⁰

A leendő szigetvári uradalom szervezését és gyarapítását szolgálta az utód nélkül elhalt Pál(os)falvi Miklós fia: Imre pál(os)falvi birtokának adományba kérése 1404-ben¹⁹¹ és más pálosfalvi birtokrészek vásárlás útján történő megszerzése 1405-ben.¹⁹² Ugyancélt szolgálhatta a Zselicszentgál mellett levő Felfaluban fekvő teleknek ráfizetés mellett történt elcserélése pálosfalvi Kaladár Péter fiával: Benedekkel pálosfalvi részirtokáért 1408-ban,¹⁹³ továbbá Németiszentmihályfalván levő részirtokának elcserélése Weresali Kenéz Mihály fiával: Miklóssal annak mindszenti és dancsházi részirtokaiért ugyancsak 1408-ban.¹⁹⁴

Antimus fiát: Jánost 1409-ben a somogyi konvent zálogjogon beiktatta Vásárosfalu, Kidelháza és Fábánülése birtokokba, továbbá malomfalusi, külső- és belsőhoboli meg boldogasszonyfalvi részirtokokba, valamint Pethlend-en és Vndi-n részföldekbe.¹⁹⁵ Sajnos, nem maradt fenn adat arra vonatkozóan, hogy ki volt az elzálogosító, de abból a körülményből, hogy a birtokok közül több a család ősi birtokainak része volt, bizonyosra vehetjük, hogy Damján fia: Ferenc valamelyik leszármazottja jutott olyan anyagi helyzetbe, hogy e részeit elzálogosította. — E birtokgyarapítások során néhány év múlva, 1413-ban és 1415-ben történt meg a birtokcsere Damján fia: Ferenc fiaival, ami felért a család idősebb ágának szinte teljes anyagi felszámolásával, amiről a fentiekben már részletesebben volt szó.¹⁹⁶

János mester a szigetvári uradalom gyarapítását nagyrészt a saját nevében végezte, de volt olyan eset is, amikor a gyarapító vásárlást testvére fiával: Ozsváttal együtt hajtotta végre. Így 1411-ben Berencsi István fia: János özvegyétől és lányától, valamint Semlyékhegyi Bertalan fiaitól közösen vásárolták meg 50 kis forintért Berencsen levő birtokrészeit.¹⁹⁷ — 1417-ben természetesen egyedül jár el a maga és három fia nevében, amikor a Szenyéri Lászlótól örökölt Esztergom megyei Úny nevű birtokát elcserélte a budai káptalannal annak a Hódos-folyó mellett fekvő Merenye nevű birtokáért.¹⁹⁸ A későbbiekben ez a birtok is a szigetvári uradalom részeként szerepel.¹⁹⁹

Az ősi birtokok közös birtoklásáért és György fia: Ozsvátnak a szigetvári uradalom kialakításában feltételezett szerepét mutatja, hogy János mester és Ozsvát 1421 februárjában együtt kérték Boldogasszonyfalva,

Fábánülése és Kéthobol nevű somogyi birtokaik határának megjárását.²⁰⁰

A birtoklás és a birtokgyarapítás perekkel is járt. A volt Ropolyújvári-birtokokkal kapcsolatos nehézségeken kívül más vitás ügyek is jelentkeztek. Ezek egyik része a jelek szerint egyetlen fázisban elintéződött, de többségben vannak azok, amelyekből csak egy mozzanatot ismerünk az ügy befejeződésének ismerete nélkül.

1407-ben inakodi Nagy János egyik jobbágysabályosan át akart költözni Tapsonyi János birtokára, de ura elfogta, négy lovát elvette és továbbra is visszatartotta, megsértve ezzel a királyi dekrétumot. Az alnádor a királynál személyesen eszközölt ki parancsot Somogy megye hatóságához, hogy a jobbágyot javaival együtt adassák át és új urának szolgáltatassanak elégtelt.²⁰¹

Az alnádor 1409. április 3-án Vasváron tett Garai Miklós nádor előtt panaszt Gordovai László volt bán ellen, mert korpádi familiárisai 1408 júniusában és szeptemberében kutas, illetve holládtikos jobbágysai ellen hatalmaskodtak. A nádor a panaszt a somogyi konvent közbejöttével kivizsgáltatta, s a vizsgálat a panaszt igazolta.²⁰²

János mester 1411-ben ellentmondott Gordovai László fia: László és fiai iktatásának. Nevezettek ugyanis királyi adományba kapták a hűtlen mesztengyői Szercesen Mihály (János fia) eddei és agárosi birtokrészeit, amelyek határosak voltak az ő birtokaival. Az ellentmondásoknak a nádori törvényszék előtt történt megvizsgálásakor azonban a pertől visszalépett. — Ugyanebben az évben Antimus fia: János mester és testvéreinek: Györgynek fia: Ozsvát megjelentek a nádori kancelláriában és ott György, továbbá János felesége: Borbála és fia: Miklós, valamint Szigeti Damján fiának: Ferencnek fiai: Miklós, Demeter és Tamás nevében is szavatosságot vállalva megegyeztek Szent-erzsébeti Péter fiaival és unokaival abban a vitában, amely köztük (ősi) pálosfalvai és szemlyékhegyi birtokaikon Szent-erzsébet birtoknak a Szent-erzsébetiek által szabálytalanul emelt határjelei miatt folyt.²⁰³

János mester a Monyorósi, Deánfalusi és Szentmargitai családbeliekkel együtt 1410-ben olyan ítéletet kapott Rozgonyi Simon országbírótól, hogy perbeli ellenfelük, Viszlói Susak fiának: Lászlónak fia: János mindannyiok ellenében összesen 36, neki pedig még külön 30 márka bírságot köteles fizetni. Viszlói elismerte kötelezettségét, s az országbíró ki is jelölte az egyes részletfizetések időpontját. 1416-ban a felperecek Garai Miklós nádor bírósága előtt szerették volna megkapni részüket, de az alperes bemutatta a király

nagy pecsét alatt küldött levelét, amellyel itáliai szolgálataiért tartozásait eltörölte.

1412-ben Beke unokáinak, déd- és immár szépunokáinak (Damján fia: Ferenc fia: Miklós három fiának: Istvánnak, Jánosnak és Miklósnak) újabb vitájuk támadt a szomszédos Szenterszébeti családdal. Utóbbiak ugyanis meg akarták járatni Sudalaka/Zwadalaka birtok határait, de ennek a Tapsonyi és a Szigeti család nevében János mester officiális: Parlagi János ellentmondott, ezért megbízóit megidézték. A pécsi káptalan a királynak ez ügyben tett jelentéséhez hozzáfűzte, hogy az ügyben folytatott eljárást követően az ellentmondó officiális és Medvezi Bakoch négy gonászi, tizenöt pálfalvi, négy somogyfalvi, két harangosházai, öt malomfalvi és öt semlyékhegyi jobbággyal János mester feleségének parancsára megrohanták az eljárás résztvevőit, a káptalani embert megverték és megsebesítették, s tőlük valamit elvettek. Az ügy folytatásáról – sajnos – nem maradt adat.²⁰⁴

János mester 1417-ben Sávolyi Tódor fia: Péter fiának: Gywke (dicti) Györgynek fiával: Simon pappal kötött megállapodást. Simon pap hatálytalanította azt az intézkedését, amellyel Középtikos és Bujád nevű birtokait, továbbá Saul, Fövényed és Bő birtokokon levő részeit átengedte Gosztonyi Györgynek és Kovácsi Péter deáknak, mert ezek nem szerezték meg részére az ígért javadalmat, majd e birtokoknak kezén levő harmadrészt János mesternek mint osztályostársának engedte át.²⁰⁵ A sauli, fövényedi és bői birtokrészek ügyében János mester perbe keveredett a királyi különös jelenlét bírósága előtt Gosztonyi Györggyel és a Kovácsiakkal is.²⁰⁶ E per befejezése érdekében Zsigmond király János mester kezdeményezésére 1418. november 23-án Padovából külön parancsban utasította Jakab mestert, az e bíróság előtt folyó ügyek diffinitórárt.²⁰⁷ A per eredményéről nincsen adatunk, de a továbbiakban ezek a birtokrészek nem jelennek meg a tapsonyi-szenyéri birtoktest részeiként.

Az óbudai apácák levéltárában maradt fenn adat arra vonatkozóan, hogy Antimus fiának: Jánosnak únyi népei és jobbággyai 1414-ben az apácák csolnoki népeivel és jobbággyaival együtt részt vettek egy kirvai földdarab felszántásában, lekaszállásában és erdő kivágásában.²⁰⁸

1414. július 6-án viszont ő tett panaszt Budán Borbála királyné előtt Reszegei Balázs fia: György ellen a Szatmár megyei Vasad nevű birtokához tartozó Ovadtelke nevű prédiom elfoglalása miatt, majd János mesternek Ferenc nevű famliárisa mondott ellent ura és

Terebezdi Ozsvát nevében Reszegei birtokba iktatásának (az egyik birtok Ovad volt), egyben eltiltotta őt e birtokok adományba kérésétől.²⁰⁹

János mesterről utolsó adatunk 1421. május 15-ről szintén somogyi birtokügy. Ekkor a két fia nevében is visszaváltotta a szentmargitai Áronfi Lászlónak és feleségének 800 forintért elzálogosított somogyi Diósfalu birtokot, viszlói és olaszfalusi részeit oly módon, hogy a 800 forintos zálogösszegeből csak 663 forintot fizetett meg és kötelezettséget vállalt arra, hogy a fennmaradt 137 forintot Mihály napjának nyolcadáig feltétlenül megfizeti, eleve kizárva a halasztásnak minden lehetőségét.²¹⁰

János mester azonban nemcsak a tapsonyi és az ősi családi birtokmag gyarapításával, törődött, hanem 1407-ben a nagyfalusi plébános és a helybeli officiális közreműködésével 525 forintért megvásárolta Szemlékházi Bertalan fiától: Lászlótól a Maros mellett fekvő Csanád megyei Szemlékházát is.²¹¹

A birtokszerzésel során *familiárisairól* sem feledkezett meg, mert Zsigmond király 1403. november 6-án a hűtlen Ruponyi János és Szentgyörgyi János Szend és Dada (Somogy m.), illetve Szentgyörgy (Körös m.) nevű birtokát Öszpötei Fülöp fiának: Lászlónak és Péter fiának: Miklósnak, továbbá Rinyamelléki Miklós fiának: Istvánnak és ládi Szilva Mihálynak, a volt vicebán familiárisainak adományozta, mert urukkal ott voltak Garai Miklós bandériumában Nápolyi László ellen.²¹²

János mesterről az alnádori tisztségből történt visszavonulása után a már említett birtokügyeken kívül kevés adat maradt. 1419. június 7-én az ő megbízásából Peterdi János deák a Székesfehérváron tartott György-napi nyolcadon kérte a királyi kancelláriától a király ama, 1419. május 28-án kelt parancsának az átírását, amellyel Maróti János volt macsói bánnak és familiárisainak minden perét a török hadjárat miatt elhalasztotta. Hogy miért volt szüksége János mesternek erre az iratra, csak találgatni tudunk. Fel akarta cserélni vagy talán már fel is cserélte Garai Miklós famíliáját Maróti Jánoséval? – A zalai konvent 1420. június 24-én kelt okleveléből tudjuk, hogy Tapsonyi Antimus fia: János bán(!) egyike volt a Kanizsaiak és a Csapiak között folyt határviszály békebíráinak.

Halálának időpontját nem ismerjük. 1421-ben – mint láttuk – még zálogát váltotta vissza, 1423. február 25-én pedig az Alsániakkal folyó perben nevét már áthúzták és egyedül fia: Miklós nevében vitték a pert.²¹³ Így halála 1422 végére, 1423 elejére tehető.

János mester felesége, leányági utódai és kisfia: Balázs

János mester feleségéről, mint a családba került asszonyok többségéről, igen kevés adat maradt ránk. Házasságuk a századforduló körül lehetett, mert Borbála asszonynak 1402 márciusában még csak egy leánya van. Összesen 2 leányt, majd 3 fiút szült. Nemcsak gyermekeivel törődő anya volt, amit mutat az az adat, hogy 1412-ben familiárisaival és jobbágyaival megtámadtatta a királyi embert és a pécsi káptalan kiküldöttjét, akik a Szentpéterieket be akarták iktatni Sudalaka birtokába.²¹⁴

Az első leányról: Margitról csak 1402-ből és 1403-ból van adatunk, a második leányról: Kláráról pedig csak 1403-ból.²¹⁵ A családról készült genealógiai táblából azonban tudjuk, hogy az egyik lánynak somkerek-i Erdélyi Antal, a másiknak pedig Battyáni Albert volt a férje.²¹⁶ Minthogy Battyáni Albertnek feleségét Klárának hívták,²¹⁷ Margit férje volt Erdélyi Antal, aki 1423-ban követte János mestert az alnádori tisztségben.²¹⁸ Amikor az 1460-as években a családi vagyon veszélybe került, Margit asszony két fia: Erdélyi Miklós és István tiltakozást jelentett be a székesfehérvári

keresztes konvent előtt Sziget várának és a tapsonyi részbirtoknak elidegenítése miatt, továbbá eltiltatta Antimus Jánost és Lászlót (nagybátyjukat és első unokatestvérüket) ezek elidegenítésétől.²¹⁹ Ebből arra is lehet következtetni, hogy Margit asszony annak idején nem kapta meg leánynegyedét és az anyai részt.

Feltehető viszont, hogy Klára asszony ilyen jellegű vagyoni kérdései férjhez menetelekor rendeződtek és ezért ilyen tiltakozásra sem neki, sem fiának nem volt szüksége. Amikor a szenyéri uradalmat Vesaki Perotus 1482-ben megvásárolta, Battyáni Albert fiának: Andrásnak fia: Boldizsár (Klára unokája) Alapi András fiával: Istvánnal együtt ugyan ellentmondott az iktatásnak, de ez csak Baráti birtok vonatkozásában történt. Az ellentmondás alapja tehát nem a leányági, hanem a szomszédjog volt. Ezt mutatja az is, hogy az Antimusokkal rokonságban nem levő Alapi István (anyja Battyáni Margit) is ellentmondott.²²⁰

János mester és Borbála asszony 3 fia közül a legkisebb: Balázs nem érte meg a felnőtt kort. Mindössze kétszer említi atyja egy-egy birtokügyleténél 1417-ben és 1419-ben.²²¹ Miklós és János nevű fiaik viszont a 15. század középnemességének érdekes képviselői lettek.

Borsa Iván

JEGYZETEK

95. DL 87 161 (Esterházy 45-A-4).
96. DL 87 313 (Esterházy 45-A-7); Str. III. 620.
97. SMM 9 (1978) 68-71, 28-31. sz.
98. DL 87 313 (Esterházy 45-A-7).
99. ZsO II. 546. (DF 236 520).
100. Sopron m. oklt. I. 334.
101. SMM 9 (1978) 73, 37. sz.
102. Pannonhalmi főapátsági levéltár., Capsarium 488 (rég. jelzet: 23-0, DF 207 286).
103. SMM 9 (1978) - 1368: 76, 45. sz.; 1375: 79, 52. sz.; 1377: 79, 53. sz.
104. 1353: DL 89 314 (Radvánszky cs., Kakas lt. 16b); 1354: EKM 76-6-7 (DF 264 676).
105. DL 87 305 (Esterházy 45-A-6).
106. KML 122 (EKH 5-7-1, DF 208 561).
107. DL 50 274 (Ernst gyűjt.).
108. DL 6312 (NRA 1598-39).
109. DL 87 499 (Esterházy 45-A-8).
110. DL 87 617 (Esterházy 96-2-19).
111. Teleki oklt. II. 85 (DL 74 456).
112. Teleki oklt. II. 83 (DL 74 164).
113. KML 122 (EKH 5-7-1, DF 208 561).
114. Margit anyja Domokos fiának: Jánosnak leánya, Darói Salamon unokahúga volt. DL 5048 (NRA 1509-41), DL 6895 (NRA 1511-18).
115. Fejér: Codex diplomaticus X/3. 41 és X/8. 199.

116. ZsO I. 3727 és 3753; DL 7996 (NRA 493-20).
117. ZsO I. 5355.
118. DL 87 810 (Esterházy 45-A-20).
119. EKM 27-5-4 (DF 236 587).
120. EKM 26-8-19 és 20 (DF 236 526 és 236 527; ZsO II. 2815), EKM 27-4-4 (DF 236 572).
121. KML 35 (EKH 1-3-19, DF 208 472).
122. DL 89 712 (Radvánszky cs. 55). - Az oklevél szerint Ozsvát 1413-ban a Kakas család tagjaitól szedte be annak a 60 márkás bírságnak a bírói kétharmad részét, amelyben még Bebek Detre nádor (1397-1402) marasztalta el.
123. DL 67 413. (Szirmay cs. lt.)
124. Lásd a 3. jegyzetet.
125. DL 11 626 (Paul. Szakácsi 3-10).
126. EKM 29-7-D (DF 264 656), EKM 65-1-30 (DF 238 210).
127. Lásd a 70. jegyzetnél írtakat.
128. EKM 65-1-22 (DF 238 202).
129. A két adat az országbíró által két törvénykezési ülészakon megbírságot Somogy megyeiek két lajstromában maradt fenn. Családnévét mindkét ízben *Terebes*-nek írták el. - SMM 19 (1988) 154. és 100. sz.
130. Hogy Miklósnak nem voltak utódai, bizonyítja az a körülmény, hogy a leánytestvéreit név szerint megemlíti, 1485 után készült genealógiai táblázat őt nem tünteti fel. (EKM 30-5-pag. 143 és 144, DF 264 673 és 264 674.)
131. A *Czirákakra* lásd 1480: DL 88 640 (Esterházy 45-C-55);

- 1482: KML 532 (EKH 44-8-16, DF 208 970), EKM 28-3-16 (DF 236 684); 1483: EKM 27-6-25 (DF 236 637), EKM 27-6-23 (DF 236 635); 1504-1507: EKM 28-3-16 (DF 236 684). — A *Terjékekre* lásd 1474: DL 88 552 (Esterházy 47-Z-19), DL 88 634 (Esterházy 45-C-53); 1479: DL 88 634 (Esterházy 45-C-53); 1480: DL 88 637 (Esterházy 45-C-56), DL 88 640 (Esterházy 45-C-55), EKM 27-6-11 (DF 236 624); 1481: EKM 27-6-12 (DF 236 625); 1482: EKM 27-6-17 és 18 (DF 236 630 és 236 754), EKM 27-6-15 (DF 236 628); 1483: EKM 27-6-21 (DF 236 633), EKM 27-6-24 (DF 236 636), EKM 27-6-23 (DF 236 635); 1484: EKM 28-2-1 (DF 236 486), EKM 27-6-27 (DF 236 639); 1486: 28-2-4 (DF 236 651), EKM 28-2-3 (DF 236 651); 1489: 28-2-17 (DF 236 664); 1491: EKM 28-2-18 (DF 236 665); 1492-1493: EKM 29-7-R (DF 264 670); 1493: EKM 28-2-19 (DF 236 666).
132. Teleki oklt. II. 83-84 (DL 74 164). — Lásd bővebben a 218-219. jegyzetknél írtakat.
133. SMM 9 (1978) 76, 45. sz.
134. SMM 9 (1978) 81, 58. sz.
135. *Thallóczy-Áldásy*: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Bp. 1907. 22. p.; — ZsO I. 929.
136. SMM 9 (1978) 83, 65. sz.
137. SMM 9 (1978) 84, 76. sz.
138. Jugoszláv Akadémia lt. D-VIIa-95. (DF 230 757).
139. Császmái káptalan levéltára. Acta antiqua jelzet nélkül (DF 282 397).
140. Fejér X/4. 139. (DF 287 045).
141. ZsO II. 219, 2665.
142. ZsO II. 3176, 3195 és 3273 (DF 208 728).
143. SMM 10 (1979) 73, 120. sz. (EKM 65-1-9 — DF 238 190).
144. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 176. p. és a IV. tábla. — Bónis nem ismerte a János mesterre vonatkozó 1415-1419. évi adatokat; — Szanai: DL 9842, DL 9876, DL 105 587; *teremhegyi Bika*: DL 9931, DL 43 165 és DL 85 622. — Szanai Miklós 1415 februárjában Konstanzban tűnik fel mint Garai Miklós nádor familiárisa (DL 105 587. — Lossonczy cs. lt.); a zágrábi egyházmegyei miles január 17-én ugyanott pápai engedélyt kapott hordozható oltárra és gyóntatóválasztásra (Vatikáni levéltár Reg. Lat. vol. 184. fol. 258a. — DF 288 784.)
145. 1412: SMM 10 (1979) 68, 106. sz.; 1413: DL 79 121 (Zichy cs. lt. 212-1464), DL 87 858 (Esterházy hg. lt. 32-EE-359); 1415: DL 87 880 (uo. 45-B-22 és 23).
146. DL 43 214 (Múz. törzsanyag).
147. ZsO II. 5570.
148. DL 87 730 (Esterházy hg. lt. 47-S-15).
149. 1409: ZsO II. 7043. — 1411: DL 689 (NRA 322-35).
150. ZsO II. 5106.
151. ZsO II. 5549. (DL 99 609).
152. DL 42 951 (Múz. törzsanyag).
153. DL 43 115 (uo.) = Hazai okmt. II. 192. *Sörös Pongrác*: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Zsigmondkori kiadatlan oklevelei. In: Történelmi Tár 1908. 564.
154. DL 79 121 (Zichy cs. lt. 212-1464) és DL 87 858 (Esterházy hg. lt. 32-EE-359).
155. DL 43 214 (Múz. törzsanyag).
156. Vas megyei Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény 166. sz. (Szelestey cs. lt. — DF 261 687).
157. ZsO II. 5051.
158. ZsO II. 5073.
159. Lásd a 151-153. jegyzetnél írtakat.
160. ZsO II. 2679.
161. ZsO II. 3031.
162. 1407: EKM 27-4-11 (DF 236 579). — 1408: ZsO II. 6359.
163. Kassa város lt. Schwarzenbachiana 118. (DF 270 160).
164. ZsO II. 6415.
165. Lásd a 16-17. jegyzetnél írtakat. — Megjegyzendő, hogy a

ZsO I. kötetének mutatójában János Terebezdi név alatt szerepel, bár e nevet maga sohasem viselte.

166. ZsO I. 5237.
167. SMM 9 (1978) 85, 73. sz. — ZsO II. 123.
168. ZsO II. 1976.
169. ZsO II. 1649.
170. EKM 27-4-3 (DF 236 571). Az iktatásnak ugyan Eresztvényi Péter özvegye a maga és fia: László nevében ellentmondott, de ennek esetleges következményéről adat nem maradt fenn.
171. ZsO II. 2815.
172. ZsO II. 3400.
173. EKM 27-4-7 (DF 236 575) és ZsO II. 4743.
174. EKM 27-5-3 (DF 236 586).
175. ZsO II. 219.
176. ZsO II. 2665.
177. EKM 27-4-5 (DF 236 573).
178. EKM 27-4-13 (DF 236 581).
179. EKM 27-4-15 (DF 236 583).
180. ZsO II. 2422.
181. ZsO II. 3031. (Tévesen Battyánt is az adományozott birtokok között említi.)
182. ZsO II. 3283. (DL 100 337).
183. uo. 3985. (DL 100 344).
184. uo. 4168. (DL 100 348).
185. uo. 5749. (DF 236 574).
186. SMM 10 (1979) 73, 120. sz.
187. ZsO II. 1538.
188. uo. 2679. — *Somogyban* Diósfalu, Somogyviszló, Olaszfalu, Mindszent (tartozékai: Tótfalu, Faluhely, Szőlőmál, Búzapálulése, Hídvég és Harangozásháza), Szentmárton (tartozékai: Újfalu, Dragosfalva, Köblös, Bölc, Kisfalu és Itmes fele); *Baranyában* Baranyaviszló, Domboró másképp Mozsó, Szentegyed, Makófalva, Zsibót (részbirtok); *Csanádban* Rohonc, Nagyfalu, Ráróstelek, Harmad, Veresmart; *Biharban* Vásári, Kesző, Salamon (részbirtok); *Szatmárban* Vasad, Apáti, Tarcsa, Pusztaszentmihály, Papharasztja.
189. 1403. október 30-án *mindkét testvér* részére Szentegyed, Mindszent és Szentmárton birtokok és a hozzájuk tartozó falvak iktatattása a somogyi konvent által ZsO II. 2681 (DL 87 706, Esterházy 45-A-11); ugyanaznap Szentegyed birtok kevesebb faluval és más részbirtokokkal a pécsváradi konvent által *csak János mester* javára (DL 87 762, Esterházy 45-A-16). — 1403. november 7-én ugyanennek a három birtokcsoportnak a somogyi konvent által történi iktatattása egyszer *csak János mester* javára (ZsO II. 2761; DL 87 707, Esterházy 45-A-13), majd pedig *mindkét testvér* részére (DL 87 708, Esterházy 45-A-12). — A tiszántúli birtokok iktatása is két, november 6-án kelt parancsra történt a csanádi káptalan közreműködésével. Az egyik csak Rakoncanagyalura vonatkozott és a jelentés már december 22-én elkészült (vö. ZsO II. 2748; DL 42 799, N. Múz. Törzsanyag), a másik valamennyi adományozott birtokra kiterjedt és 1404. január 11-én kelt (DL 87 762, Esterházy 45-A-16).
190. ZsO II. 5528.
191. ZsO II. 3032.
192. DL 87 740 (Esterházy 45-A-15).
193. ZsO II. 6055.
194. ZsO II. 6155.
195. Hazai okmt. III. 268-270 (Inkey lt.).
196. Lásd a 67-68. jegyzetnél írtakat.
197. KML 35 (EKH 1-3-19, DF 208 472).
198. DL 87 900 (Esterházy 42-B-26).
199. 1447-ben EKM 62-1-29 (DF 238 209), 1449-ben EKM 27-5-18 (DF 236 601) és KML 184 (EKH 8-5-37, DF 208 621).
200. DL 87 948 (Esterházy 96-3-26).
201. ZsO II. 5516. (DF 208 543).
202. ZsO II. 6704; SMM 10 (1979) 67, 101-102. sz. — Ha Garai Miklós nádor itineráriuma rendelkezésre állna, el lehetne dönteni,

hog az alnádor valóban személyesen tette-e a panaszt a nádor előtt Vas megye közgyűlésén, vagy pedig az alnádor tartotta azt és így alkalmat volt a nádor nevében fogalmazott intézkedést kiadni. – Elgondolkoztató az is, hogy Gordovai László familiárisai ellen 1408-ban elkövetett vétkek miatt tett panaszt, amikor a Korpádiak birtoka az ő kezelésében volt 1408 novemberéig. (Lásd a 164. jegyzetnél írtakat.)

203. Kolozsvári Állami Levéltár (volt Erdélyi Múzeum) Bánffy család lt. 138. sz. (DF 260 717). – Komárom-Esztergom megyei Levéltár, Esztergomi káptalan országos levéltára 8–5–20 (DF 208 604).

204. DL 87 895 (Esterházy cs. hg. lt. 45–B–25). – SMM 9 (1978) 68, 105. sz.

205. DL 87 903 (uo. 45–B–24).

206. Pannonhalmi főapátság levéltára, Erdődy cs. vépi lt. 72 3344 (DF 261 892).

207. EKM 27–5–5 (DF 236 588).

208. DL 11 459 (Acta ordinum et monialium, VBuda 3–18) és DL 10 271 (uo. 31–27).

209. Leleszi konvent hiteles helyi lt. Acta anni 1414 n. 22 (DF 220 694) és uo. Acta Bercsényiana 4–22 (DF 284 055).

210. Nyitrai Állami Levéltár, Uzsovcics 95 (DF 266 444).

211. ZsO II. 5755.

212. ZsO II. 2741.

213. 1419: SMM 10 (1979) 73. 121. és 122. – 1420: DL 10 945. (NRA 1618–32.) és Arhiv Hrvatske, Draskovich cs. lt. Archivum maius XLIII–9. (DF 233 333.) – 1421: Nyitrai Állami Levéltár, Uzsovcics 95 (DF 266 444) – 1423: SMM 10 (1979) 74. 125.

214. 1402: ZsO II. 1538; 1412: EKM 27–5–1 (DF 236 584).

215. 1402: ZsO II. 1538; 1403: ZsO II. 2815, EKM 27–4–4 (DF 236 572).

216. Teleki oklt. II. 85 (DL 74 456).

217. Nagy Iván: Magyarország nemes családai I. k. Pest 1857/238. p.

218. Erdélyi Antal előzőleg bírságszedőként tevékenykedett Garai Miklós nádor familiájában. (Bírságszedő: DL 60 644. Alnádor 1423. júl. 11-től DL 11 388.)

219. Teleki oklt. II. 85. (DL 74 164).

220. EKM 27–6–15 (DF 236 628), EKM 27–6–21 (DF 236 633), EKM 27–6–24 (DF 236 636).

221. 1417: DL 87 900 (Esterházy 47–B–26), 1419: EKM 65–1–9 (DF 238 190).

MAGYAR-LENGYEL GENEALÓGIAI KAPCSOLATOK

Második rész

3. Családi összeköttetések

E bevezető fejezetek után vizsgáljuk meg néhány példa segítségével, hogyan érdemes elindítani a kutatást a korábban említett különféle családi összeköttetések esetében.

Talán a legérdekesebb téma, hiszen a magyar család-történeti kutatás alapfeladatának lehet része a Magyarországra átszármazott lengyel családok múltja, eredete. Szerencsére, ezen a területen találjuk a legkönnyebben hozzáférhető, lényeges és új adatokat, hiszen egy-egy a magyar társadalomba beilleszkedett lengyel család neve – gyakran némi módosítással – megtalálható némelyik herbarzban.

Természetesen elvileg nem csak nemesi családokról lehet itt szó, de a tanulmány második fejezetéből is kitűnik, hogy – a magyar helyzethez hasonlóan – a lengyel genealógiai irodalomban is elsősorban a nemesi családok kerültek feldolgozásra. (Lengyelország egyébként Európában a legelsőők között volt a nemesség – többnyire kismemesség – százalékos arányát tekintve.)

A Magyarországra került lengyel nemesi családok egyik – szűk – csoportját alkották azok, amelyeknek nemességét indigenátus vagy belügyminisztériumi nemességigazolás, illetve új adományozás révén Magyarország területén elismerték vagy megújították. Ezek

száma meglehetősen csekély, az indigena családok száma 10 (esetleg néhányal több) s a többi, nemességét jogfolytonosan megtartó családé is 60 alatt marad.¹⁰ Sokkal nagyobb azon családok száma, melyek régi lengyel nemesi státuszukat elvesztve, polgári állapotban éltek hazánkban, majd korábbi jogállásukról nem tudva vagy attól függetlenül szereztek új magyar nemességet. Bár e családoknál a nemesi osztályhoz tartozás folyamatossága legfeljebb tudati tényező volt, mégis érdekes lehet a motiváció, a tradíciók bemutatása szempontjából az egykori, ősi nemesi eredet, a korábbi történet felkutatása.

Ezeknek a családoknak a kimutatása természetesen nem könnyű feladat. Gyakran árulkodik azonban a jellegzetesen lengyel (vagy litván-fehérorosz) hangzású, különösen a lengyel vagy litvániai helységnévből képzett családnév, néha még kissé eltorzult formájában is. Nehezíti a helyzetet a lengyel helyesírás lényeges eltérése a magyartól, mely először a magyarosan átírt név visszatranszponálását teszi szükségessé. Ez gyakran nem tehető meg egyértelműen (ld. később). Szintén nehezíti a helyzetet a történelmi Lengyelország többnemzetiségű volta, mely a nevek alakjának esetleges ingadozását is okozhatta, már lengyel formájában is. (Pl. kötőhangok változása, palatalizálási különbségek.)

Tekintsünk a következőkben a fentiekre néhány pél-

dát. A 10. jegyzetben említett mű egyik szerzőjének családja *Pastinszky* néven szerepelt s szerepel ma is Magyarországon, eredeti formája azonban feltehetően *Pasztynski* vagy *Paštynski*, esetleg *Pastynski* (ekkor azonban valószínűbb volna a *Pasztinszky* átirás). Nem kizárható a *Pasztinski* (*Pastyinszki*) vagy *Pasztynski* stb. alak sem, mivel a *Pastyinszky* vagy *Pastinszky* név nehezen ejthető ki a magyarban. A sok, elméletileg szóba jöhető alak közül a valóságban a *Pastynski* (vagy valószínűbben *Paštynski*) volt az eredeti.¹¹ Megjegyezzük, hogy a *Pastinszky* család magyar nemességéről adatunk nincs, ezt a családnevet csupán azért vizsgáltuk meg, hogy illusztráljuk a névvisszaállítás nehézségeit, illetve nem egyértelmű voltát.

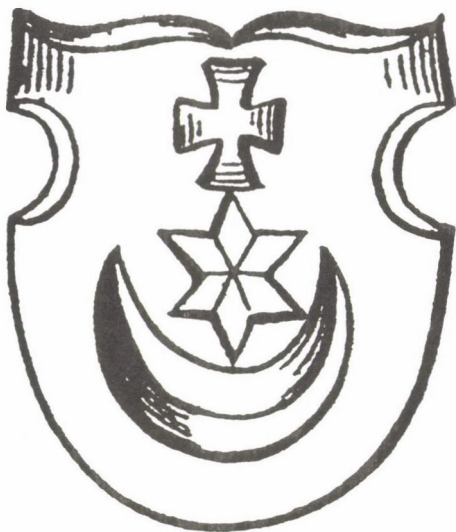
A következőkben részletesebben megvizsgálunk egy olyan, Magyarországon, Szlovákiában és Ausztriában ma is virágzó családot, melynek lengyelországi eredete kimutatható, s amelyik magyar nemességet is szerzett (habár annak pontos dátumát nem sikerült kideríteni, ld. később), s amelyik igen jól példázza a név eredeti formájának visszaállítási nehézségeit.

E család Magyarországon *Petrásovics*, *Petrasovics*, *Petrásevics* illetve *Petrasevics* alakban szerepel, illetve ezek különböző írásformái fordulnak elő (ts-es, ch-s alak, egy, illetve két s, stb.). A magyar nemességre vonatkozó adatok elsősorban Pest megye levéltárában találhatók, 1881-ben ugyanis Pest vármegye adott ki nemességi bizonyítványt a brünni lakos dr. *Petrásovics Lajos* ügyvédnek.¹² A nemesség igazolásának alapja az volt, hogy a folyamodó nagypapja, *Petrásovics András*,

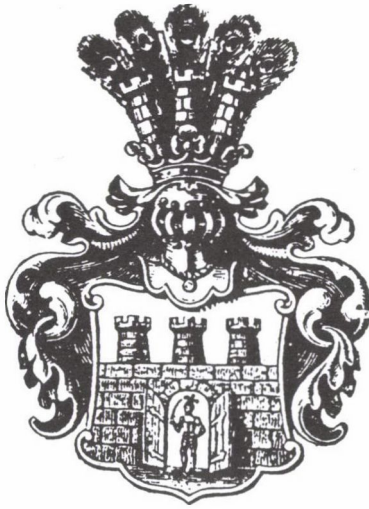
a *Grassalkovich* hercegek ügyvédje, tudós könyvgyűjtő, a század elején a megyei nemesi összeírásokban állandóan szerepelt. Az eredeti nemesi iratok azonban ezen *András özvegyénél*, *Perczel Krisztinánál* maradván, annak pesti házában az 1838-as nagy árvíz alatt elpusztultak. Lényeges adalék az, hogy a megyei vizsgálatok kimutatják, *Andrást* a korabeli források „nobilis hungarus”-nak nevezik, így ekkor már kétségtelenül magyar forrása volt a család nemességének (sőt, nemesen születettnek is mondják, így a magyar nemesség 1–2 generációval korábbi kell hogy legyen). *Petrásovics András* jeles (10 000 Ft-nál is többre taksált) könyvtárát egyébként halála után megvásárolta *Fáy András*, és a tudós *Horvát István*. (A könyvtárra nézve vö.¹³)

A levéltárban található adatoknál lényegesen többet tartalmaz a családi hagyomány és a családi iratok, feljegyzések.¹⁴ Ezek alapján a család első Magyarországon szerepelt tagja *Petrasovics (I.) Dániel*, kit 1692-ben szentelt pappá *De Camillis József* munkácsi görög katolikus püspök. Ő állítólag Galíciában született 1655 körül, s ismeretlen keresztnévű testvérével együtt költözött Magyarországra. Fia, (II.) *Dániel*, szintén görög katolikus pap lett, s a Zemplén vármegyei *Zubnán* (Tölgyeshegy) viselt parókusi tisztelet. Ennek fiai közül *András* a már említett Pest megyei ügyvéd, kinek leszármazottai fiágon kihaltak, *Tamás Teodor* zubnai majd vidrányi görög katolikus pap, kinek számos leszármazottja él Magyarországon, Szlovákiában és Ausztriában és kik közül igen sokan ma is követik őseik hivatását s görög katolikus papok (néhány hitvalló börtönt szenvedett, sőt, meghalt az 1950-es évek Csehszlovákiájában); végül (I.) *Ignác*, hosztovicei (Vendégi, Zemplén vm.) pap, kinek leszármazottja, (II.) *Ignác* 1848-ban a teológiai tanulmányokkal felhagyva a szabadságharc katonái közé állt. Ez utóbbi később a gr. *Szapáry* családnál kapott állást mint nevelő, s egy ősi magyar eredetű nemesi család leányát, *Labancz (Nagy) Annát* vette nőül, kinek révén egy sereg régi neves családdal került rokonságba, mint a poltári *Soósok*, *Die-nesek*, monostori *Izdenczyek*, csalomjai *Nagyok*, lukánényei *Lukák*, vinnai és nagymihályi *Eödfnyak*, csicserei *Oroszok*, csaholymonostori *Cháholyiak*, *Pálóczyak*, *Perényiek* stb. Ennek fia, (I.) *Imre* a Szolnok megyei *Szapárfalván* (Fegyvernek része) telepedett le, mint iskolaigazgató, s alapította a Szolnok megyei ágat, mely számos tanárt és egyetemi professzort adott.¹⁵

A *Petrasovics*, stb. család nemességét néhány magyar genealógiai alapmunka is regisztrálta s a német nyelvű osztrák-magyar névtárakban a tagjai gyakran

4. ábra. A *Petrassius* által 1383-84-ben használt címert (Grzymała)

5. ábra. A Petraszewicz, Piotrowicz és Pietrowicz családok XV. századi nemesi címere

„von” predikátummal szerepelnek. A fentiek alapján úgy tűnik, (I. vagy II.) Dániel lehetett a magyar nemesiség szerzője, valamikor a XVIII. sz. első felében, legkorábban az 1690-es években. Nem zárható azonban ki, hogy valójában soha nem kapott a család magyar nemességet, hanem a személyükben nemesnek tekintett görög katolikus pap tagok, lengyel eredetű nemességüket (melyre még rátérünk) folyamatosan használva, lassan szokásjogi alapon magyar nemesnek tekintették magukat, s magyar nemes családokkal házasodva, tényleges nemesi jogokat is gyakoroltak. Ez utóbbi feltételezés alátámasztására vizsgáljuk meg a család előneveit s címerét. Előbbire két magyar jellegű adat van: „üstrei” és „bérczi”. Nyilvánvaló, hogy Üstre nevű magyar helység nincsen és soha nem is létezett, tehát e név valamilyen idegen helységnév erőltetett magyarosítása során keletkezett (előfordulására vö. ¹⁷). Mivel I. Dániel a hagyomány szerint Galíciából került Magyarországra, kézenfekvő a feltételezés, hogy valamilyen galíciai helységről van szó; hangalakban legközelebb áll e névhez Stryj galíciai város neve, melynek lengyel ejtése kb. Sztrej. A családi hagyomány viszont egyértelműen „ustiei (vagy ust’ei) és stryji” lengyel előneveket említ, így tehát bizonyosan állítható, hogy az „üstrei” előnév nem magyar, hanem galíciai eredetű. (Lehetséges, hogy az üstreí szókezdő ü-je az ustiei név beolvadásával és hangrendi illeszkedéssel alakult ki.) Végül, a „bérczi” előnévvel kapcsola-

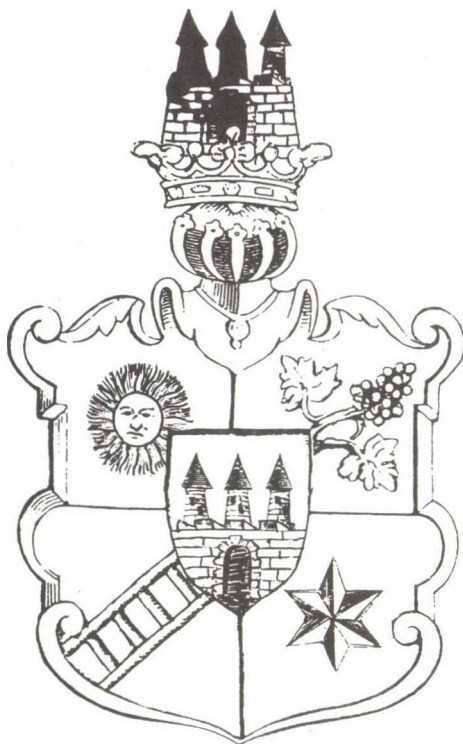
latban említjük, hogy bár ez biztosan magyar, de úgy tűnik, csak az I. Ignáctól származó András (ennek unokája, a korábban említett Andrástól különböző személy) leszármazottai, s még egy ág használták. Ő 1800 körül vásárolt valamilyen birtokot a Sáros megyei *Bérc-alján*¹⁸. Így tehát valószínűtlen az, hogy az előnév eredetileg az egész családra vonatkozott volna, s valamilyen korai birtokadománnyal függene össze.

Természetesen a magyar előnév hiánya nem jelenti azt, hogy a család nem kaphatott armálist birtokadomány nélkül. Vizsgáljuk tehát meg a család Magyarországon használatos címerét. A Kőszeghinél jelzett pecsétlenyomat¹⁹ ma már nem található meg, úgyszintén elvesztek Tamás Teodor és András halotti címerei (előbbiről egy családi feljegyzés, utóbbiról a Pest megyei levéltár adata emlékezik meg). Feltehető azonban, hogy a hivatkozott²⁰, minden bizonnyal XIX. századi eredetű nagyméretű tipárium rajzával ezek egyeztek. Ez eléggé nagy méretű ahhoz, hogy a színjelzés is igen jól felismerhető legyen — egyetlen mező kivételével. Ennek alapján a címer leírása a következő: *Négyelt pajzs, közepén szív-pajzsral: Ezüstben vörös (?) háromtornyú vár, zárt kapuval. 1: Vörösben arany nap. 2: Kékben természetes szőlőfürt (két levéllel, balharánt pólyásan) 3: Kékben ezüst négyfokú létra, balharánt pólyásan 4: Vörösben arany csillag. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst. Sisakdísz: Arany koronából növekvően a háromtornyú vár.* (ld. 6. ábra)

E leírásban a legbizonytalanabb a vár színe, tekintettel, hogy annak falát a téglák mintázata borítja, s itt külön színjelzésre nincs lehetőség. A vörös színjelzést analógiás alapon feltételeztem, mely a lengyel címereknél általában a természetes vörös (tégla) színű (ld. később).

Ez a címer jellegét tekintve nem tűnik magyarnak, bár a szokásos lengyel törzscímerektől is jelentősen különbözik. Felfedezhető azonban erős motívumegyezés pl. az 1. ábra felső sorának jobb szélén található Leliwa törzscímerrel (égitestek). A középpajzs és sisakdísz a Grzymała (ld. később) címerrel egyezik. Nehezen elképzelhető, hogy egy ilyen sokosztású, sőt, szív-pajzsot is tartalmazó címert kapott volna egy egyszerű, Galíciából bevándorolt görög katolikus pap a XVIII. századi Magyarországon, bár ki nem zárható. Valószínűbb, hogy e címert, vagy ennek változatát már Lengyelországból hozta magával (s az ott is történelmi fejlődés során alakult ki).

Mindezek alapján most már vizsgáljuk meg a család régebbi eredetét. A családi hagyomány egyértelműen a

6. ábra. A Petrasovics-család Magyarországon használt címere (Papróczki stílusában)

tágabb értelemben vett Lengyelországba helyezi a családot, mégpedig nem is Galíciába, hanem Litvánia. E szerint a család eredeti neve Petrassius vagy Petrašius volt, s ebből alakult ki később a szláv Petrasevics, végül a Petrasovics.

Ha az e-s (ritkább) változattól eltekintünk, a különféle magyaros írásmódoknál egy Петрашович g-tén (kárpátukrán) névalak átírásával állunk szemben. Érdekes kérdés, hogy a még I. Dániel Magyarországra kerülése előtt 20 évvel a Máramaros megyei Körösmezőn feltűnő Petrasovics–Petrasovecz nevű jobbágy-család vajon nem ugyanezen család elszegényedett s Magyarországra költözött leszármazottja-e.²¹ A név hangalakja mindenesetre feltűnően egyező. Valószínű, hogy e család leszármazottja az a Petrassovics Elek gör. kat. pap, ki 1806-ban Sztaskócon szerepel,²² ő ugyanis — ellentétben a többi, az egyházmegyében szereplő névrokonával — jobbágy apa gyermekeként született.²³ Szerepel még egy polgári („cívis”) állású Petrassovics János pap is (u. ott), aki szintén lehet e család valamelyik távolabbi ágának leszármazottja, de összekapcsolása II. Dániel családjával nem lehetséges. Ta-

lán I. Dániel egy nem pappá lett ismeretlen fiának a sarja (1788-ban született Sátoraljaújhelyen), ha így lenne, az csak megerősíti, hogy I. Dániel nem szerepelt magyar nemesként.

Feltűnő azonban, hogy a család ma élő tagjai közül sokan „e” kötőhangos névváltozatot használnak. Ha a múlt század végi sematizmusokat lapozzuk, kizárólag „o” kötőhangos névalakokat találunk,²⁴ az e-s alak inkább a századfordulón terjedt el, elsősorban Antal sztarinai esperes leszármazottai között (ezek közé tartozott a korábban említett Géza is).²⁵ Ebben a családi ágban ugyanis nagyon erős a litván–lengyel nemesi eredetűség! A Petrasovics név eredeti lengyeles alakja csak e kötőhanggal képzelhető el, Petrasevics formában. Ilyen típusú nevek egyébként Litvániából származnak, s a szláv alakot többnyire a fehér-orosz közvetítette (mely Litvániában hivatalos nyelv volt!).

Kísérjük meg tehát a lengyel formát visszaállítani! Ez lehet Petraszewicz vagy Petrasziewicz, sőt, Pietraszewicz és Pietrasziewicz is, mindezek ugyanis a fehér-orosz Петрашевич többé-kevésbé szabályos lengyel megfelelői lehettek. (Hasonló típusú nevek az ismert Sienkiewicz, Mickiewicz, Iwaszkiewicz stb. nevek is.) E hipotetikus formákat kellene a lengyel herbarzokban keresni ahhoz, hogy megbizonyosodjunk róla, a családi hagyomány igazat mond-e a litvániai eredet tekintetében.

A Petrassius név egyébként többször előfordul a litván és lengyel történelemben, így pl. Petrassius Malocha (Malocha) prefektus és breszti várnagy 1383-ban, majd breszti és kujáviai vajda 1384-ben, kit a családi legenda névadó ősné tart.²⁶ E Petrassius a Grażymała címet használta, mely lényegében egyezik a Petrasovics-címer középpajzsával (ld. 3. ábra)!

Visszatérve a közelebbi múltra, az előbb felállított hipotetikus alakokat keresve a lengyel herbarzokban, közülük három változatra rá is bukkanunk, sőt, szerepel a Petrasewicz és Petrazewicz forma is. (Utóbbiak csak régies alternatívaként, s így valószínű, hogy ezek is „s” vagy palatális „ś” hanggal történő ejtést takarnak.) A fellelhető számos adat több eltérő címet viselő családot (vagy ágot) tüntet fel. Megfigyelhető azonban, hogy ahol utalás van a korai lakóhelyre, nemességbejegyzésre, az adatok mindenütt Litvániára mutatnak.²⁷

Úgy tűnik, a család(ok) eredetileg Kovnó, Vilna és Upita környékén lakott (laktak). A használt címerek többfélesége nem bizonyítja feltétlenül a különböző családtagok rokonságának hiányát, mint erre a lengyel

heraldika jellegzetességeivel kapcsolatban már kitértünk. Persze, a rokonság sem bizonyított, hiszen a név-egyezés és azonos lakhely magyarázata lehet egy vidék névadási szokása is: a Piótr név Pietrasz, Petrasz illetve Петраш becézett formája meglehetősen elterjedt lehetett a keleti szlávok között.²⁸ Az irodalomban felsorolt számos címer közül (Leliwa módosított saját változat, Dołęga, Godzieba, Pobóg, Radwan, Rawicz stb.) csupán három mutatható ki 1500-ban, a „módosított Leliwa”, a Dołęga és a Rawicz.²⁹ A többi valószínűleg későbbi címerfelvétel eredménye. Az sem kizárt, hogy ezek közül is egyik-másik másodlagos felvétellel. Nem vonatkozhat ez a módosított Leliwára, amely címer ebben a formában (egyetlen kivételtől eltekintve) csak a Pietrasiewicz–Pietraszewiczeknél fordul elő,³⁰ tehát valószínűleg legelső, illetve legrégebben használt címere a családnak.

E kivétel azonban figyelmet érdemel: a źmudźi (Vilna környéke, „Samogitia”) Piotrowicz vagy Pietrowicz családról van ugyanis szó.³¹ E két névváltozat-jelentés ugyanis a Petrasevics–Petrasovics névvel azonos: Péter fia. Ha tehát elfogadjuk az eredeti litván Petrašius („Péterfi”) névalakot, annak különböző szlávósított (fehérorosz és közvetlenül lengyeles) alakjai ugyanazon családot takarhatták.

A közös címer (sisakdísz nélkül) látható az 1. ábrán. E címer elemei közül a csillag szerepel a 2. ábra címén is.

A kiindulási adatok ilyen felderítése persze csupán az első lépés a kutatásban. Ezt követné az érintett kormány-

zóságok családtörténeti monográfiájának tanulmányozása – természetesen ebbe a családi hagyomány és a földrajzi közelség által valószínűsített galíciai területet is be kell vonni. Ezután a levéltári és más kéziratos források következhetnek, stb. Ezek részletes elemzése, valamint a család hazai történetének, leszármazásának ismertetése kívül esik e tanulmány keretein.

Végül adjunk egy példát azon nagyszámú lengyel eredetű családra, amelyek hazánkban soha semmilyen nemességet nem viseltek, nem is szereztek, ám eredetükben lengyel nemesek lehettek. A régi sematizmusokat lapozgatva bukkantunk rá pl. a következő lengyel hangzású névre: Cirillus Rudniczky.³² A név szabályos visszaállítása lengyelre: Rudnycki volna, ehelyett azonban számos Rudnicki családot találunk az irodalomban. Ezek közül bármelyikből könnyen elszármazhatott egy családtag a Lengyelországgal szomszédos Árvába (Podvilkra). A pontos családi kapcsolatok kinyomozása itt még több munkát igényelne, mint az előbbi esetben, hiszen itt a Rudniczkyak magyarországi szereplésére feltehetően alig vagy egyáltalán nem találunk korábbi adatot, forrást.

Úgy gondoljuk, e példák elegendőek voltak arra, hogy rámutassunk: a hazai családok között szép számmal akad gyaníthatóan lengyel vagy lengyelországi eredetű, s ezek között nem egy hajdani lengyel nemesi család ivadéka, azaz családjára, annak múltjára nézve több-kevesebb, de gyakran bő források állnak rendelkezésre a lengyel szakirodalomban és levéltárakban!

Kóczy T. László

JEGYZETEK

10. E családok eléggé pontos és teljes jegyzékét találjuk Szydłowski, Stefan és Pastinszky, Nikolaus R. [Miklós]: Der polnische und litauische Hochadel. (Bp. 1944.) c. munkájának 108–112. pp.-n található II. részében, a 112–113 pp. a Magyarországon élő, lengyel nemesi eredetű (nem feltétlenül magyar nemes) családok egy rövid listáját találjuk, mely azonban már jóval kevésbé teljes, mint az előbbi felsorolás. (A mű egyébként kiindulásként igen jól használható, e tanulmányban is többször fogunk rá hivatkozni. – továbbiakban: PLH.)

11. PLH 113. p. A bizonytalanságot az okozza, hogy a kötet nyomdájának nem álltak rendelkezésére a sajátos lengyel betűk, pl. ś, a stb., s helyettük az ékezet illetve mellékjel nélküli betű szerepel.

12. Pest megyei levéltár N. L. 315. ill. Kgy. 1881. 23. sz. Vö. még: 28 668/880, 28 669/880, 29 687/880, 13 656/880 és 143/881 (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. Törvényhatósági Bizottságának iratai).

13. Néhai Petrásovics András ur' hátrahagyott könyveinek lajstroma. Pest, Fűskuti Landerer János, 1837.

14. A Főt. Petrássevits Miklós ur' (Encs) tulajdonában lévő családi iratok és tipárium, továbbá a Főt. Petrassevics Nikéfor József ur' (la-

kik Egerben és Szlovákiában) szíves közlései, valamint a család Szolnok megyei ágának iratai alapján.

15. A Labancz Nagy család eredetileg Nógrád megyei, ám belőle (I.) János 1771-ben Ung megyébe költözött és ott ki is hirdette nemességét (vö. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. k. Pest 1861. 58–62. pp.) Tagjai között számos görög katolikus pap volt, Sándor állítólag Bourbon Lajos Károly aulikus káplánja is volt. (A családnak ungi és zempléni ágára vonatkozó adatok gör. kat. sematizmusokban és néhai főt. Bendász István ur' (Beregszász) történeti feljegyzéseiben találhatók.) E Petrásovicsokra vö. pl. Hermann Péter (főszerk.): Ki kicsoda 1992. Bp. 1992. 692. p. és R. Kiss István: Székely seregszemle. Debrecen 1940. 94. p. (Bartos alatt).

16. Ld. Kempelen i. m. VIII. 281. p.; Kőszeghi Sándor: Nemes családok Pest vármegyében (Bp. 1899.) 289. p. – továbbiakban: Kőszeghi i. m. (A Kempelennél található adat (VIII. 281. p.) évnymása téves, s az u. itt. feltüntetett Jedlicska-féle műre való hivatkozás eredeti forrása nem biztosan vonatkoztatható a családra, ott ugyanis Petrusevics

névalak is szerepel.) Vö. még pl. Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer... (Wien 1913.) 1453, 1472. pp. (Desiderius v. Petrasovics) és 898, 990. pp. (Wilhelm v. Petrasovics).

17. Üstreí Petrássevich Géza hírlapíró használta, reá nézve ld. pl. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái X. 1034–1035. pp.

18. A bércei Petrasovics névalak előfordul több eperjesi egyházmegyei gör. kat. sematizmusban. Pl. 1908-ban Antonius Petrassevics de Bércz.

19. Kőszeghi i. m. 289. p.

20. Vö.: a 14. jegyzetben szereplő tipáriumot.

21. *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. (Bp. 1943.) 166–167. pp. 1672: Petrasovics Szmikalo, Timosi (helyesen Timofi = Timót). 1678: Petrasovics Ivan, Rhics. 1696: Ladislaus Petrasovics. 1715: Paulus Petrasowecz. – továbbiakban: Bélay i. m.

22. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségének 1806. évi összeírása (Vasvári Pál Társaság Füzetei 3.) Nyíregyháza 1990. 149. p. 23. Főt. Bendász I. úr jegyzetei a püspöki levéltár anyagából. P. Elek született 1765 körül, colonus fiaként. Gyermekai nem ismertek. Ugyanitt található az 1788-ban Sátoraljaújhelyen civis apa fiaként született P. János adatai, ki szintén pap lett. Ezek családiról nem kapcsolhatóak össze a többi ilyen néven szereplő pappal, kik mind Dániel leszármazottai.

24. Ld. pl. A magyarországi római és görög katolikus papság egyetemes névtára 1880-ra. (Temesvár 1880.) 424, 389, 368 és 373, 373, 355 ill. 360 pp. (Petrasovics János, József, Petrasovits Antal 2-szer, József, Miklós ill. Péter). Mindegyik adat a munkácsi ill. az eperjesi g. k. egyházmegyére vonatkozik.

25. Vö. 17. jegyzet.

26. *Cromerus, Martin*: De origine et rebus gestis polonorum. Krakó, 1584 (és számos más kiadás) 343. p. K. Niesiecki: Herbarz polski, Lipce, 1839-1846. I. 163. Piotrasz Małocha névalakban. I. 256. Piotrasz z Małachowa Małocha alak. IV. 322. Piotraś Grzymała néven

27. A következőkben néhány példát adunk a Petrasevics-szerű névváltozatok herbarzokban történő előfordulásaira:

Pietraszewicz ... 1528 (M[etrikai] Lit[ewskiel])

Pietrasiewicz h[er]b Leliwa odm. [= módosított]

Borkowski-Dunin 309. és 314. pp.

Pietrasiewicz czyli Leliwa odm.

ill. Leliwa odm. czyli Pietrasiewicz

[Ezt követi a család által használt módosított Leliwa címer leírása, ld. később.]

Pietraszewicz ... [u. az a címer]

Polska Encyklopedia... 3. 16–17. és 217. pp.

Pietrasiewicz h. Dołęga ob Pietraszewicz

Pietrasiewicz h. Leliwa odm. 1500;

1842 pw.; upitski, drohicki.

Pietrasiewicz h. – 1750; kielecki.

Pietraszewicz v. Pietrasiewicz (Pietraszewicz) h. Dołęga, 1500; 1817 pw; Żmudź, wileńskie, kowieńskie.

Pietraszewicz h. Godzięba, 1804. pw., kowieńskie.

Pietraszewicz ... ob Pietrasiewicz.

Pietraszewicz h. Pobóg, 1804 pw., kowieńskie.

Pietraszewicz h. Radwan, 1804 pw., kowieńskie.

Pietraszewicz h. Rawicz, 1500; 1848–1865 pw; trocki, kowieńskie.

U. ott 9. 328–329. pp.

A fentiekkel lényegében egyező adatok Uruski 355–356. pp. stb., stb. (A hivatkozott művek leírásai megtalálhatók a Bibliográfiában.)

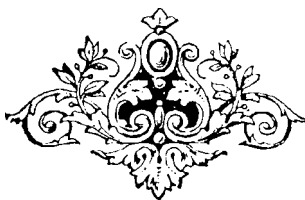
28. Megtalálható egyébként a Petraszkowicz és Petruszewicz név is, ez utóbbi részben más földrajzi területen. (Mindkét név magyaros változatának [Petraszkowicz ill. Petruszewicz] előfordulására találhatók adatok a magyar szakirodalomban is.) A Petrás önmagában is gyakori mint családnév, ill. továbbképzett változata, Petraszkó, szintén sűrűn adathozható keresztnévként (vö. Bélay i. m.)

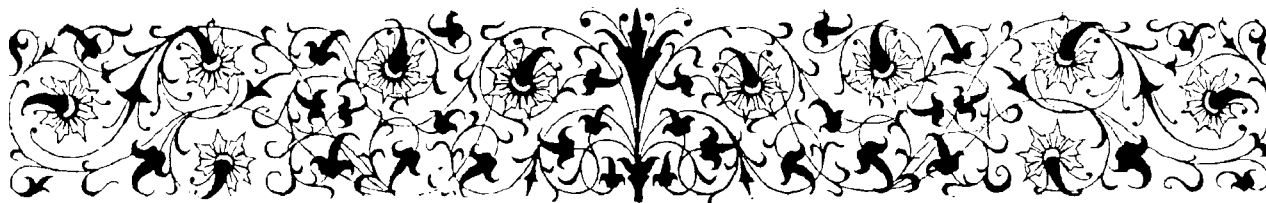
29. Vö. a 27. jegyzetben a címerekről írt részt.

30. Érdekességgé, a lengyel heraldikáról mondtak illusztrációként közöljük itt a Petraszewiczek által használt módosított Leliwa leírásának fordítását: „Kék mezőben arany kereszt [görög kereszt] alatt arany félhold, mely ugyanilyen csillagot környez. A sisakon koronában három strucc toll.” A leírás jellegzetesen pontatlan. Szó sem esik a takarók színéről, a sisakról, a kereszt formájáról stb. Az eltérés a Leliwa címertől egyébként a kereszt, mely az alapcímerből hiányzik, továbbá ott a sisakdísz 5 strucc tollat tartalmaz a holddal és csillaggal megrakva. A sisakdísz ilyen eltérése az alapcímertől gyakori, egy teljesen új motívum feltűnése a pajzsban viszont ritka. (A leírást a Polska encyklopedia... 3. 217. p. alapján közöltük.)

31. Paprocki, 870. p.; Nałęcz–Małachowski 361., 670–671. és 692. pp. Utóbbi helyen a Murdelio címer módosított változatoként, a két címerpajzs azonban teljesen egyezik (s mind a Leliwa, mind a Murdelio címertől eltér). Sisakdísz az első esetben három strucc toll, a másodikban növekvő griff. Nyilvánvalóan ugyanazon családról van szó.

32. Schematismus Inlyti Regni Hungariae... Buda 1835. 349. p. „Officina Tricesimalia. Podvilk. Contraagens D. Cirillus Rudniczky”

JÓZSEF FŐHERCEG SZENT ISTVÁN-REND NAGYKERESZTJE HADIDÍSZÍTMÉNNYEL ÉS KARDOKKAL

A nagy múltú, *magyar királyi Szent István-rend*¹ vonatkozásában a régebbi és újabb magyar² és külföldi³ szakirodalomban említés történik egy egyedülálló adományozási variánsról. József főherceg, vezérezredes (1872-1962) kiemelkedő első világháborús érdemeiért a Szent István-rend nagykeresztjét *hadidíszítménnyel és kardokkal* kapta meg.

Ezt az egyedi adományozású, ténylegesen meg nem alapított példányt egyes szakírók, így pl. Klenau Arnhard,⁴ Neubecker Ottfried és Nimmergut Jörg⁵ összefoglaló katalógusaikban is szerepeltetik. A kérdésről egyes szerzők esetenként egymásnak ellentmondó, bizonytalan adalékokat közölnek.

Így a több szerző összeállításában megjelent „A rendjelek és kitüntetések történelmünkben” című, alapmunkának tekintett kötetben a következő áll: „Ez az adományozás 1918. március 18-án Fontanafreddán (adományozólevél nélkül) történt. A király a Szent István-rend hadiékítményes és kardos nagykeresztjét és annak csillagát az udvari ékszerész által történt átalakítás után személyesen adta át Ő kir. Fensőségének.”⁶

Gabányi János a következőket írja: „1918. március 18. A Szent István-rend nagykeresztje hadidíszítménnyel, kardokkal. (IV. Károly kivételesen és egyetlenegy esetben adományozta a Szent István-rendet hadidíszítménnyel és kardokkal József főhercegnek Erdély megmentéséért.”⁷

Giczi Leopold szerint: „Valószínű, hogy egy nem regisztrált kivételről van szó, amelyhez Károly császár hozzájárulását adta és csupán a háborúnak a Monarchia számára súlyos következményekkel járó befejezé-

se akadályozta meg e rendkívüli kiegészítés hivatalos publikálását.”⁸

Karai Kohl Károly a témakörben a következőket írja: (a Szent István-rendnek) „... egyetlen hadi kitüntetéskénti adományozásáról is tudunk”, „1918-ban Codroipo-ban IV. Károly királyunk tűzte a tábornagy József királyi herceg és főherceg mellére ezekkel a szavakkal: „Für Siebenbürgen gebe ich Dir diesen Orden mit Kriegsdekoration und Schwertern.” (Erdélyért adom Néked e Rendet hadiékítménnyel és kardokkal.) József királyi herceg közlése. (G. Payer A. gyűjtése nyomán.)”⁹

Měřička Václav az alábbi véleményt fogalmazta meg: (József főherceg) „Állítólag 1918. március 18-án kapta meg Károly császártól a Szent István-rend nagykeresztjét kardokkal és hadidíszítménnyel. Az adományozási dekrétumban azonban nem történik említés ilyen értelmű kibővítésről.”¹⁰

Procházka Roman a következőket említi meg: „A főherceg által viselt jelvényeket külön az ő utasítására készítették. Von Dankl báró vezérezredes egy még feltehető távirati szerencsekívánata, amelyet Katonai Kancelláriája állított ki, tartalmazza a Szent István-rend nagykeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal megjelölést.”¹¹

Maga a kitüntetett 1933-ban publikált memoár-részletében – naplójára hivatkozva – a következőket írja:

„18-án Fontanafreddán vártam a hadosztály élén Ő Főlségét. Ő a Szent István-rend nagykeresztjét tűzte mellemre, azt mondva, hogy az én művem is az, hogy a mi győzelmes fegyvercink kikényszerítették keleten

a békét és ebben az én csapataimnak érdeme nagy. Ő az ő legmagasabb rendjelét, a Szent István-rend nagykeresztjét nekem adományozza először hadidíszítménnyel és kardokkal. Mert Erdélyt én mentettem meg.” (Ez az egyedüli hadiékítménnyel és kardokkal adományozott Szent István-rendjel.) „Más fontos közlést nem tett.”¹²

A fentiekkel ellentétben, a fennmaradt korabeli iratok nem erősítik meg a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítménnyel és kardokkal történő adományozását. A Szent István-rend Levéltárában fennmaradt, az adományozással kapcsolatban keletkezett korabeli akta borítóján olvasható levélfogalmazványok, intézkedési megjegyzések részletes adalékokat szolgáltatnak az ügyről.

Az Uralkodó Katonai Irodája átiratban értesítette a magyar királyi Szent István-rend Irodáját, miszerint az uralkodó legfelsőbb elhatározásával 1918. március 18-án József főherceg vezérezredesnek a Szent István-rend nagykeresztjét adományozta.

Ezzel kapcsolatosan a Szent István-rend Irodája levelet intézett József főherceghez (I. fogalmazvány), amelyben utalás történik az adományozás tényére, azaz, hogy ennek tényét a Rend ügyirataiban feljegyezték, továbbá arra, hogy az uralkodó a saját tulajdonában lévő szalagon függő nagykeresztet, ezüst csillagot és kis díszítményt személyesen adta át a kitüntetettnek. Ezt követően bemutatják az adományozott jelvényegyütteshez tartozó arany nyakláncot és a vonatkozó alapszabályokat, azzal a kéréssel, miszerint a mellékelt – szokásos – majdani visszaadásra vonatkozó térítvényt küldje vissza a Rend Irodájának.

A Katonai Iroda átirata másolatának kiadásával, egy arra rávezetett rövid záradékkal a Rend kincstárnokát is értesítették (II. fogalmazvány). Eszerint kiadandó „egy arany nyaklánc, egy ezüst csillag és egy kis díszítmény”. Az értesítést „számadási fedezetül” adták ki.

A Hadügyminisztériumot is tájékoztatták (III. fogalmazvány) a történekről. Eszerint az uralkodó 1918. március 18-án József császári és királyi főherceg, vezérezredes a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki, s a saját tulajdonában lévő szalagon függő nagykeresztet, ezüst csillagot és kis díszítményt személyesen adta át. A rendirodai értesítvényt, az arany nyakláncot és az alapszabálykönyvet további intézkedés végett megküldték a Minisztériumnak.

Az akára rávezetett adatok szerint a Katonai Irodában rövid úton szerzett értesülés szerint az értesítvény, az arany nyaklánc és alapszabálykönyv a Hadügyi-

nisztériumnak, a szalagon függő nagykereszt, ezüst csillag, kis díszítmény pedig a Katonai Irodának rövid úton megküldendő.

A szalagon függő nagykeresztet, az ezüst csillagot, arany nyakláncot és a kis díszítményt a rendi kincstárnok március 25-én megküldte a Katonai Irodának, erre vonatkozóan a kézbesítőkönyvben látható igazolás.

Az iratra rávezették, hogy József főhercegnek megküldendő az arany nyaklánc és az alapszabálykönyv, a Hadügyminisztériumnak pedig az arany nyaklánc, az alapszabálykönyv és a vonatkozó értesítvény. A Katonai Iroda az arany nyakláncot folytatólag visszaküldte, s azt a Hadügyminisztériumba továbbították.

A fogalmazványok nincsenek pontos dátummal ellátva. A II. és III. fogalmazványnál szerepel az 1918. március megjelölés. Magát az aktát 1918. április 30-án helyezték irattárba.¹³

IV. Károly a következő legfelső kéziratot adta ki a József főhercegnek adományozott Szent István-rend nagykeresztéről:

„Kedves József főherceg vezérezredes!

Egy hadseregfront parancsnoka minőségében kiváló tevékenysége elismerésül Kedvességének Szent István-rendem nagykeresztjét adományozom.

Álláshely, 1918. március 18.

Károly s. k.”

Ez a szöveg megjelent a korabeli hivatalos lapokban, így a „Budapesti Közlöny”-ben¹⁴ és a „Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten”-ben.¹⁵

1918. április 7-én a „harczterén” kelt a főherceg sajátkezü aláírásával ellátott *térítvénye*, miszerint az 1918. március 18-án kelt legfelső elhatározás alapján adományozott nagykeresztet, a rendi láncsal, rendi csillaggal, kis díszítménnyel, az alapszabályokkal egyetemben átvette, s gondoskodni fog mindezek halála utáni visszaküldéséről.¹⁶

Hangsúlyozandó, hogy ezen széles körű adományozási dokumentációban nem esik szó a hadidíszítményről és a kardokról.

Az 1918-as összeomlást követően, a két világháború közötti időszakban és ezt követően német szövetségi köztársaságbeli emigrációjában azonban József főherceg viselt hadidíszítménnyel és kardokkal ellátott Szent István-rendi nagykeresztet. Pontosabban a nagykereszt kis díszítményét, szalagján kardokkal, illetve a nagykereszthez tartozó rendi csillag hadidíszítményes, kardos példányát. A fennmaradt gazdag fényképdokumentáció ezzel szemben nem mutatja a nagykereszt-

nek, illetve a rendi láncon viselt nagykeresztnek hasonló átalakítását. Megjegyzendő, hogy az ikonográfiai anyag nem mutat következetes rendjelvényviselést. Eddig nem vált ismertté olyan, az 1918-as összeomlást megelőzően készült fényképfelvétel, amelyen József főherceg a speciális jelvényt hordaná.

Gabányi János, József főhercegről írt életrajzában, közli a kitüntetés átadásának fényképfelvételét, amelyen az uralkodó József főherceg mellére tűzi a rendjelet. Ezen a képen azonban a király eltakarja a kitüntetést, így nem látszik semmi.¹⁷

Egy 1918-as portrén, ahol József főherceg vezérezredes más kitüntetései mellett elsősorban kis díszítményeket hord, első helyen a Szent István-rend nagykeresztjét jelző jelvényt. Ezen nem láthatók a szalagon elhelyezett kardok.¹⁸

Egy, 1920. augusztus 20-án készült fényképfelvétel Horthy Miklóssal beszélget József főherceg a Ludovika Akadémia tisztavató ünnepségén. Mellén, más kitüntetések mellett, jól látható a Szent István-rend „normál” kivitelű csillaga.¹⁹

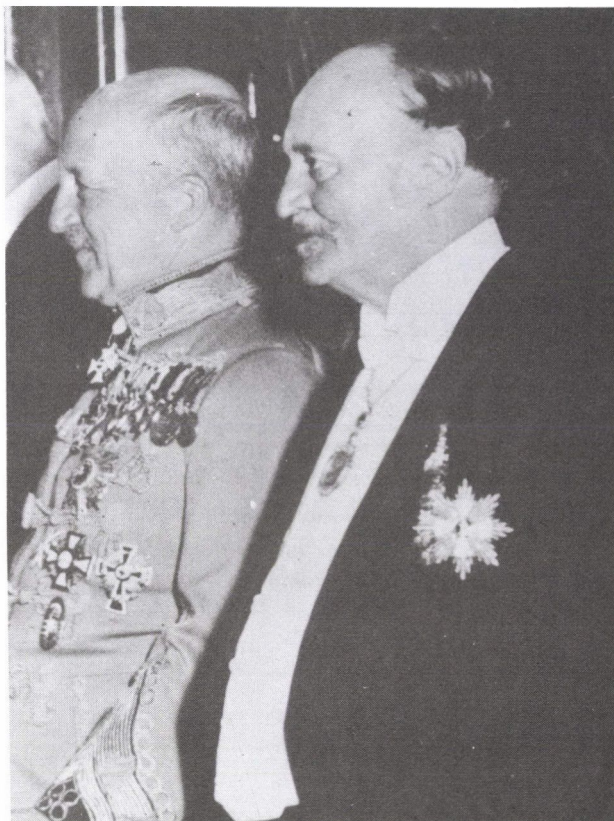

1. József főherceg és Horthy Miklós
Schäffer Ármin felvétele
Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történeti Múzeum,
Nemzeti Történeti Fotótár.

Saját emlékirata első kötetében közli József főherceg a Kallós Oszkár által 1922-ben készített fényképfelvételét. A tábornagy itt is a „normál” kivitelű csillagot viseli.²⁰

Sokfelé közölt hivatalos jellegű fényképén a tábornagy nagyszámú rendjelet és kitüntetést hord. Ezen a felvételen jól látható a Szent István-rend „normál” kivitelű lánc, „normál” nagykeresztje, illetve ugyanennek a rendnek hadidíszítményes, kardos csillaga.²¹

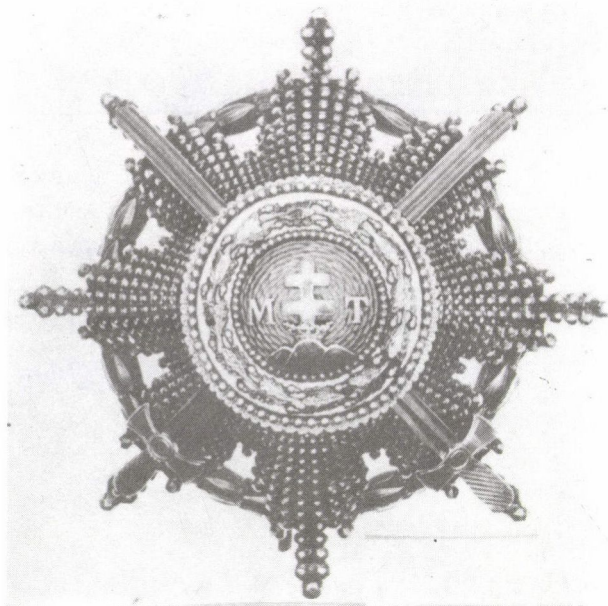
József főherceg egy másik, az 1930-as években ké-

2. József főherceg és Wlassics Gyula
Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történeti Múzeum,
Nemzeti Történeti Fotótár

szült fényképén, ahol Wlassics Gyula társaságában látható a Tisza István emlékünnepeken, nagyszámú kitüntetés között a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítményes, kardos csillagát hordja.²²

Röviden szeretnék megemlékezni, a rendelkezésre álló fényképfelvételek,²³ az egyes munkákban publikált kópiák,²⁴ illetve máshelyütt kiadott eredeti jelvények²⁵ képei alapján, a főherceg által viselt hadidíszítményes, kardos jelvényekről. Megjegyzendő, hogy egy, József főhercegre történő hivatkozás megemlíti, hogy a tábornagy összes kitüntetés az 1944-es budapesti

3. József főherceg által viselt hadidíszítményes, kardos Szent István-rend nagykereszt csillag (Procházka nyomán)

orosz bevonuláskor elveszett.²⁶ Így elképzelhető, hogy az általa az emigrációban viselt csillag és a kis díszítmény későbbi készítmény, azonban jellegében megfelel a korabeli fotókon tanulmányozható eredetinek.

A főherceg által hordott hadidíszítményes, kardos Szent István-rendi nagykereszt csillag kivitele teljesen megegyezik az első világháború időszakában bevezetett, hadidíszítményes, kardos Lipót-rend nagykereszt-hoz tartozó csillaggal,²⁷ a Vaskorona-rend I. osztálya hadidíszítményes, kardos csillagával,²⁸ és a hadidíszítmény vonatkozásában a Ferenc József-rend nagykereszt hadidíszítményes, kardos csillagával, ezen a jelvényen azonban más a kardok elhelyezkedése.²⁹

A hadidíszítményes, kardos Szent István-rend nagykereszt csillag jelvényén a hadidíszítmény a rendi csillag sugarai alatt elhelyezett aranyötvözetű babérkoszorú. A kardok átmennek a csillag középmedaillonján.

A két, kissé stilizált kard markolata, illetve a penge egy része a bal, illetve a jobb oldali alsó, kisebb – köztes – csillagsugáron helyezkedik el. A kardok markolata végein lehajló hártóvassal ellátott, ezek középmezije ovális. A fogantyú rovátkolt. A markolat markolatkupakkal ellátott. A kard pengéje a bal, illetve a jobb oldali felső, kisebb – köztes – csillagsugáron he-

4. József főherceg által viselt hadidíszítményes, kardos Szent István-rend nagykereszt kis díszítmény (Procházka nyomán)

lyezkedik el. A kardpengék hegye majdnem eléri a sugáryalábok végét.

A hadidíszítményes, kardos Szent István-rendi nagykereszt kis díszítményeként a főherceg egy „normál” nagykereszt kis díszítményt viselt, a kiskereszt szalagjának közepén – a nagykeresztet jelölő – kisméretű rendi csillag felett elhelyezett, a korban szokásos, keresztbefektetett kardokkal.

5. József főherceg címere a Mátyás-templomban, a máltai lovagok kápolnájában. Dr. Pandula Attila felvétele.

Több olyan, a két világháború közötti időszakban keletkezett heraldikai ábrázolás is ismeretes, amelyeken József főherceg címere díszítéseként megjelenik a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítményes, kardos csillaga. Anélkül, hogy ezen címereket részletebben elemezném, megjegyzem, hogy e címereket nagyszámú rendjel díszíti. Mindkét esetben a pajzsfő felett, középen látható a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítményes, kardos csillaga.

Így a budai Mátyás-templomban (Nagyboldogasszony-templom), a máltai lovagok kápolnijában elhelyezett ovális pajzson³⁰, (5. illusztráció) továbbá – helytelen megnevezéssel, József nádor + 1847. címerként – a Pest Megyei Levéltár dísztermének egyik üveglak-ábrázolásán³¹ figyelhető meg díszítményként a tárgyalt rendi csillag.

Barcsay-Amant Zoltán beszámol arról, hogy korábban József főherceggel folytatott levélváltása (a tábornagy levelének kelte: Regensburg, 1954. augusztus 26.) alapján publikálta a nevezetes rendjelvény-adományozást. Később, amikor tudomására jutott a hivatalos lapban közzétett adat a díszítmények nélküli nagykereszt adományozásáról, s közölte a korábbi adatokkal kapcsolatos fenntartásait az akkor még élő József főherceggel, az erre nem is reagált.³²

Epilógusként megemlíteném, hogy József főherceg Regensburgban, 1962. július 7-én kiadott gyászjelentése más magas kitüntetései mellett csupán a Szent István-rend nagykeresztjét említi meg. Itt nem esik szó a különleges díszítményekről.

Pandula Attila

JEGYZETEK

1. A Szent István-rend történetéről legújabban: *Pandula Attila*: Der königlich-ungarische St. Stephans-Orden. „Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde” Nr. 5. 1992. Februar (II. évf. 1. szám) 4–14 pp., 16. p., 9. p. illusztráció, 11. p. illusztráció, 12. p. illusztráció, Taf. 2. 2–7. illusztráció, Taf. 3. 8–15. illusztráció.

2. Vö. pl. *Felszeghy Ferenc – Rátvay Imre – Peurichevich György – Ambrózy György*: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp. é. n. (1943) 279. p., 22. tábla felső illusztráció – továbbiakban: A rendjelek...; *Karlai Kohl Károly*: A címer története, fejlődése. Amsterdam 1985. (1990) 156. p. – a továbbiakban: Karlai i. m.

3. *Giczi, Leopold*: Königlich Ungarischer Hoher Ritterorden vom heiligen Stephan, dem apostolischen König. Baden 1989. 24. p., 25. illusztráció (kópíáról) – továbbiakban: Giczi i. m.; *Měříčka, Václav*: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Wien–München 1974. 63–64. pp., 2. p. bal alsó illusztráció (kópíáról) – továbbiakban: Měříčka i. m.; *Procházka, Roman*: Österreichisches Ordenshandbuch. (Grosse Ausgabe) 4. Band – Anhang 2. bis 8. Abt. Ungarn... München 1979. 225. p. 1080., 1081., 1083. számok, uo. 47. lábjegyzet – továbbiakban: Procházka i. m. 4.

4. *Klenau, Arnhard*: Europäische Orden ab 1700. Katalog – Ohne Deutschland. Rosenheim 1978. 207. p. 8404., 8407., 8411. számok.

5. *Neubecker, Otfried – Nimmergut, Jörg*: Orden und Ehrenzeichen ab 1430 bis zur Gegenwart. Österreich-Katalog 1978/79. München 1978. 172. p. 9–11. számok, uo. 10. szám illusztrációja – továbbiakban: Neubecker – Nimmergut i. m.

6. A rendjelek... 279. p.

7. *Gabányi János*: József főherceg tábornagy. Bp. 1931. 231–232. pp. – továbbiakban: Gabányi i. m.

8. Giczi i. m. 24. p.

9. Karlai i. m. 156. p.

10. Měříčka i. m. 64. p.

11. Procházka i. m. 4. 225. p. 47. lábjegyzet.

12. *József főherceg – (Rubinyi Dezső)*: A világháború, amilyenek én láttam. VI. kötet. A katasztrófák útján a pusztulásba. (Piapei csata) (1918. január 17. – 1918. július 20.) Bp. 1933. 175. p. – továbbiakban: József főherceg i. m.

13. Magyar Országos Levéltár P 1058. A Szent István-rend Levéltára Fasc. 28. No. 1918/13.

14. Budapesti Közlöny” 1918. március 29. péntek (1918/74. szám) 1. p.

15. „Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 26. 3. 1918. (1918/54. szám) 1. p.

16. Magyar Országos Levéltár P 1058. A Szent István-rend Levéltára Fasc. 28. No. 1918/13.

17. Gabányi i. m. 136. p. utáni illusztráció.

18. A kérdéses képet közli pl. *Steiner, Jörg C.*: Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie. Preiskatalog 1992/93. Wien 1991. 21. p.

19. Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történeti Múzeum, Nemzeti Történeti Fotótár. Leltári szám: 63. 1886. Részlet

20. József főherceg i. m. I. kötet Bp. 1926. a címlap előtti illusztráció.

21. vö. pl. *Bartha Lajos – Dereáno Ödön* (összeállítása): A magyar királyi „IV. Károly király” 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Bp. 1939. 7. p.

22. Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történeti Múzeum, Nemzeti Történeti Fotótár. Leltári szám: N 35401. 2269/1958. Részlet.

23. Vö. pl. a jelen tanulmányban hivatkozott fényképfelvételeket.

24. A rendjelek... 22. tábla, felső illusztráció. Korabeli előállítási variáns képe; Měříčka i. m. 62. p. bal alsó illusztráció, újabbkori kópia képe.

25. Klenau Arnhard gróf szíves szóbeli közlése alapján (1985. április 28.) a Procházka i. m. 4. CXXII. táblán közölt 1081. szám – rendi csillag – és 1083. szám – kis díszítmény – József főherceg személyi tulajdonából származik, ezeket a jelvényeket viselte emigrációs éveiben.

26. *Probszt-Ohstroff, Günther*: Corpus der Ungarischen Verdienstorden, Ehren- und Denkzeichen. In: „Nemesi Évkönyv” (Adeliges Jahrbuch) 1955. XXXIII. évf. – Neue deutschsprachige Folge Jg. III. – 113. p.

27. vö. Měříčka i. m. 72. p., 89–90. pp. (1917–1918 körüli példány), XXV. színes tábla illusztrációja; *Procházka, Roman*: Österreichisches Ordenshandbuch. (Grosse Ausgabe) 2. band – Alt-Österreich und Österreichisch-Ungarische Monarchie. München 1979. 50–51. pp. 221. szám, a XXXVIII. tábla bal alsó illusztrációja szám nélkül,

ugyanezen a p.-n hibás megjelöléssel csillag, – továbbiakban: Procházka i. m. 2.

28. Měfička i. m. 72. p. 104–105. pp. (1917 utáni példány), XXXV. színes tábla illusztrációja; Procházka i. m. 2. 53. p., 54. p. 252. szám, XLIII. tábla 252. szám illusztrációja.

29. Měfička i. m. 110–112. pp. (1916 utáni példány), XLIV. színes tábla illusztrációja; Procházka i. m. 2. 55. p. 56. p. 273. szám, XLV. tábla 273. szám illusztrációja.

30. *Pandula Attila*: Orden und Auszeichnungen in der ungarischen Heraldik. In: *Bertényi Iván – Czorna László* szerk.: *Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae*. Keszthely 1990. 249–250. pp. Különlenyomat is.

31. *Pandula Attila*: Mit Ordenszeichen und Auszeichnungen ge-

schmückte Wappen im Habsburgerreich (in der Österreichisch-ungarischer Monarchie). In: *Bertényi Iván – Czorna László* szerk.: *Genealogica et heraldica*. – 19. Internationaler Kongreß für genealogische und heraldische Wissenschaften. Keszthely 2–6. 10. 1990. Keszthely 1992. 86–87. pp.

32. *Barcsay-Amant Zoltán*: Siebenter Nachtrag zum Corpus der Ungarischen Verdienstorden, Ehren- und Denkzeichen. In: „*Nemesi Évkönyv*” (Adeliges Jahrbuch) 1976/78. II. rész LIV–LVI. évf. – Neue deutschsprachige Folge Jg. XLI–XLIII. 150. p.

33. *Bernatek, Peter W.*: Orden und Ehrenzeichen im täglichen Leben einst und jetzt. „*Orden-Militaria-Magazin*” 48. szám (XI. évf./3. szám) 1992. Juni 12. p. jobb oldali alsó illusztráció.

EGY XVIII. SZÁZADVÉGI FESTMÉNYEN ÁBRÁZOLT
CS. KIR. TÁBORNOK AZONOSÍTÁSA RENDJELVÉNYE SEGÍTSÉGÉVEL:
BR. KRAY PÁL TÁBORSZERNAGY (1735–1804)

A pápai Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum kiállításán figyeltem fel egy nagyméretű (72x98 cm), XVIII. század végi olajfestményre, amely a cs. kir. hadsereg egy, a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztjével kitüntetett tábornokát ábrázolja. A kép a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum tulajdona, 1953-ban leltározták 53.18.2. számon. Eredete ismeretlen, feltehetően a II. világháború után került a gyűjteménybe, valószínűleg valamelyik Veszprém megyei kastélyból. A leltárkönyvben mint férfiarckép szerepel, minden közelebbi megjelölés nélkül. (1. illusztráció)

Miután a Katonai Mária Terézia Rend – nem számítva az Aranygyapjas Rendet – Ausztria-Magyarország legmagasabb katonai kitüntetése volt, amelyet a rend alapításától, 1757-től kezdve az adományozások megszűntéig, 1931-ig (illetve 1944-ig) mindössze mintegy 1240-en kaptak meg, s a kitüntetettek névsora jól ismert, a festményen ábrázolt személy azonosítása már kezdetben sem tűnt egészen lehetetlennek.

A megfestett tiszt a cs. kir. hadsereg tábornokainak a XVIII–XIX. század fordulóján előírt öltözetét: aranygombos, aranyszegélyes fehér kabátot, zöld tollas, aranyszegélyes fekete kalapot, fekete-arany szolgálati övet (Feldbinde) viseli. Vizsgálódásunkat tehát erre a periódusra, s olyan személyekre kellett korlátoznunk, akik elérték a tábornoki rangot.

A szóbajöhető személyek száma így már kezdetben tetemesen csökkent, mert a középkeresztet – amelyet csak 1765-ben alapítottak – a rend fennállása alatt összesen 138-an nyerték el: 109 bel- és 29 külföldi rendvitéz. A 138 középkeresztből 103 adományozás esik a vizsgált időszakra, 1765 és 1814 közé, ebből belöldi rendvitéz 82. Valószínűnek látszott, bár ezt teljes

biztonsággal nem lehetett állítani, hogy az illető magyar nemzetiségű, vagy legalábbis magyarországi, esetleg magyar honos lehetett. Ily módon végül is 22 személyre kellett kiterjeszteni a kutatásunkat, akik elérték

1. Kray Pál táborszernagy
Ismeretlen művész olajfestménye, 1794 után.
(A veszprémi Laczkó D. Múzeum tulajdona, kiállítva Pápán.)

a tábornoki rangfokozatot, magyarok, magyarországiak, vagy magyar honosak és 1765 és 1814 között kapták a középkeresztet.¹

A 22 szóbjárheto tábornok közül 6-nak sikerült felkutatni az arcképét. Ezek közül ötnak: Frimont János lovassági tábornoknak (†1831),² Gyulai Ignác tábornagynak (†1831),³ Mecsery Dániel (†1823),⁴ Splényi Gábor (†1818)⁵ és Sztáray Antal (†1808)⁶ altábornagynak a külseje szemmel láthatólag eltér a vizsgált festményen ábrázolt férfi külsejétől. Ellenben Kray Pál tábornagynak – akiről több ábrázolás is fennmaradt – annyira hasonlít a kérdéses képre, hogy személyével azonosnak vélem az ábrázoltat. (Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a további esetleg szóbjárheto tábornokokról nem sikerült ábrázolást felkutatnom. Véleményem szerint legalább néhányuknak további munkával még felderíthető lenne az arcképe.)

Már Wurzbach életrajzi lexikona (1865) 9 féle Kray-ábrázolást említ.⁷ Az általa is említettekén kívül a tábornoknak még az alábbi képeit ismerjük.

Egy „Stern” jelzéssel ellátott olajfestményt.⁸

Egy 28 cm magas viaszszobrocskát.⁹

(Mindkettő a Hadtörténeti Múzeumban, Budapesten található.)

Továbbá több metszetet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában.¹⁰

A vizsgált festményen tehát br. krajovai és topolyai Kray Pál tábornagyt vélem felismerni. A továbbiakban az ő fontosabb életrajzi adatait – elsősorban katonai pályafutását – kívánom röviden összefoglalni, az eddigi, elég számos kisebb-nagyobb publikáció alapján.¹¹

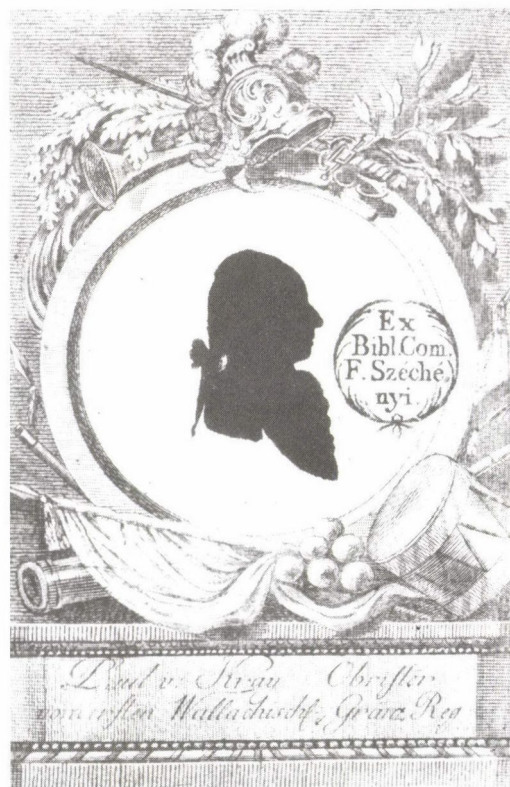
Kray Pál a morvaországi Prerauból származó és a Szepességben letelepedett evangélikus nemesi családból – amely I. Lipóttól 1662-ben címeres levelet nyert – született, 1735. február 5-én, Késmárkon. Nagyapját, Jakabot Heister cs. generális 1709-ben lefejeztette, miután Késmárk városbírájaként együttműködött II. Rákóczi Ferenc felkelésével. Apja, szintén Jakab, III. Károly király török háborújában dragonyos őrmester, később késmárki tanácsúr, a város országgyűlési köve te volt (†1735). Nagybátyja, Pál mérnökkari főhadnagy (†1720), Bél Mátyás híres geográfiai munkájának közreműködője és öccse, Sándor gyalogsági százados (†1817) szintúgy a tiszti hivatást választották.

A fiatal Kray Pál szülővárosában, majd gr. Csáky Miklós esztergomi érsek, hercegprímás támogatásával Selmecen és Bécsben tanult. Utóbbi helyeken főként matematikával foglalkozott. Ekkoriban katolizált.

Katonai szolgálatát 19 éves korában, 1754-ben kezdte a Haller (későbbi 31.) gyalogezredben, mint hadapród. 1757. április 16-án zászlóssá lépett elő, s áthelyez-

ték a Pálffy (későbbi 39.) gyalogezredbe, amellyel végigharcolta a 7 éves háborút. Részt vett Schweidnitz ostromában, a boroszlói (Breslau, Wroclaw) és leuthe ni csatákban, a landshuti és a liegnitzi ütközetekben. Liegnitznél súlyosan megsebesült. 1757. december 22-én alhadnaggyá, 1759. május 22-én főhadnaggyá lépett elő, s Draskovich József altábornagy (1716–1765) segédtisztje lett. 1760-ban Glatz megrohanásánál tűnt ki. Az első között tört be az ostromlott várba, s Qvard porosz ezredestől átvette annak kulcsait. 1762. június 21-én mint századparancsnok Heidersdorfnál tüntette ki magát. A vitéz fiatal tisztre felfigyelt Laudon tábornagy, aki Krayt fontos megbízatással a szövetséges orosz sereghez küldte. Bár ellenséges területen kellett keresztülhatolnia, feladatát sikerrel megoldotta.

A háború után 1763 és 1779 között ezredével Lombardiában, Galíciában és Magyarországon állomásozott. 1764-ben gránátos századossá lépett elő, 1778-ban pedig soron kívül őrnagy lett. 1782-ben Bártfa környékén út- és hídépítést irányított, s munkájával kivívta II. József császár elismerését.

2. Kray Pál, mint az 1. román határőr gyalogezred ezredese 1786–1790 között. (MNM-TKCs 2746.)

1783. szeptember 7-én szintén soron kívül lett alezredes, s egyúttal 26 évi szolgálat után megvált régi ezredétől, mert áthelyezték a 2. székely határőr gyalogezredhez, Kézdivásárhelyre. A következő évben döntő szerepet játszott az erdélyi román parasztfelkelés letörésében, s annak egyik vezérét, Hóriát ő fogta el katonáival a radáki erdőben, 1784. december 27-én. Jutalmul 1785. február 13-án ezredének másodezredesévé lépett elő, majd a következő év elején az 1. román határőr gyalogezred parancsnoka lett Orláton.¹² (2. ilusztráció)

Mint dandárparancsnok végigküzdötte II. József török háborúját. Kezdetben a Vulkán-szorost védte többszörös túlerővel szemben, majd Porceni (1789. okt. 7-8.) és Krajova (nov. 13.) elfoglalásánál tűnt ki. Ezekért a tetteiért nyerte el 1789-ben a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. 1790. március 14-én vezérőrnaggyá lépett elő. A hadjárat folyamán szerzett súlyos betegsége – váltóláz – miatt 1791 júliusában visszavonult a szolgálattól és Mehádia-fürdön gyógytatta magát. 1792. augusztus 9-én I. Ferenc király krajovai praedicatummal magyar báróságra emelte.

1792 végén ismét szolgálatba lépett, s 1793-tól 1800-ig részt vett a francia forradalom elleni hadjáratokban.

1793/94-ben Coburg Józsiás herceg tábornagy hadseregében Németalföldön harcolt hadosztályparancsnokként, mint az elővédcsapatok parancsnoka, főként Jourdan és Pichegru francia tábornokok ellen. Részt vett az Estreu, Famars, Marchiennes (1793. okt. 21. és 30.), Orchies (okt. 24.), Catrou (1794. május 28/29.), Fleurus melletti harcokban, a weissenburgi sáncok, Charleroy, Landrecy, Valenciennes erődjeinek ostromában. Courtrai (1793. szept. 15.) és Menin elfoglalásáért kiérdemelte a Mária Terézia Rend középkeresztjét (1794). (A pápai festmény háttérében látható jelenet valószínűleg Courtrai ostromára utal.)

1795-ben ismét az előőrsök parancsnoka volt, szintúgy 1796-ban, ekkor már a németországi harctéren. 1796. március 5-én lépett elő altábornaggyá. Ugyanezen év szeptember 3-án Würzburgnál oldaltámadása döntötte el az ütközetet. Ezt követően szinte naponta vívta „kisháborúját” az ellenséggel (Offenbach, Hannau, Bussbach, Staden an der Nidda, Münzenberg, Dornholzhausen, Höresheim, Wetzlar, Lollar, Giesen). Szeptember 19-én Altenkirchennél elfogta a halálosan sebesült Marceau francia tábornokok, aki Kray táborában rövidesen meghalt. Holttestét katonai tiszteletadással, a Barco-huszárok egy osztagával adatta át Neuwiednél az ellenséges előőrsnek. Ezzel az emberiséges tettevel tovább fokozta az ellenség soraiban róla már amúgy is kialakult kedvező képet.

Castelvert tábornok a következő szavakkal mondott neki köszönetet:

„Az egész hadsereg érdeklődéssel volt Marceau tábornokkal kapcsolatos nagylelkűsége iránt. Tábornok úr, Ön ezáltal kitüntette magát, s a nemzetet, amelyhez tartozik és ezért Önt nagyrabecsüléséről biztosítom.”

3. Kray Pál tábornok. 1794 után
Kiadta Jos. Eder, Bécsben. (MNM-TKCs 2751.)

1797-ben is Németországban harcolt, s Giesennél foglyul ejtette a fiatal Ney tábornokot (1769–1815), Napóleon későbbi híres marsallját, „Moszkva herceget”. Április 18-án azonban Neuwiednél (Koblenztől É-ra) a franciák váratlan támadása elsöpörte Kray csapatait, amelyek kénytelenek voltak néhány nap alatt Frankfurtig hátrálni. Ezért Krayt hadseregparancsnokával, Werneck tábornokkal együtt Heidelbergben haditörvényszék elé állították. Wernecket felmentették, Kray pedig 14 napi fogságot kapott. Bár az ellene folyó eljárást Károly főherceg közbelépésére megszüntették, az önértékében sértett hadvezér nyugdíjaztatását kérte. Az uralkodó azonban nem engedte visszavonulni, csak szabadságot kapott Pestre.¹³

1798-ban Észak-Itáliában harcolt a franciákkal,

mint hadosztályparancsnok, majd az orániai herceg halála után ő lett az ottani cs. kir. hadsereg – mintegy 80 000 fő – parancsnoka.

1799. március 26-án Legnanonál Montrichard, április 5-én Magnanonál Scherer tábornok felett aratott győzelmet, s a franciákat a Minchio-folyó mögé szorította vissza. Ezután április 7-én Paschiera, április 21-én pedig Breschia erődjét foglalta el rohammal. Április 28-án, 3 hetes ostrom után a legerősebb itáliai erődöt, Mantuát is bevette. Hatalmába kerítette Bosco és Rivalte megerősített táborait is. Mindezen helyeken tetemes mennyiségű hadianyagot zsákmányolt és sok hadifoglyot ejtett. Mantua elestének hírére, s az ott zsákmányolt zászlókat fia és egyben szárnysegédje, Kray Ferenc őrnagy vitte Bécsbe.

Közben megérkezett a harctérre seregével Szuworov orosz tábornagy, akinek április 12-én Kray átadta a főparancsnokságot. Augusztus 15-én együttesen győzték le Novinál Joubert tábornok seregét. A csatában maga a francia vezér, Joubert is elesett, két tábor-

noka, Grouchy és Perignon pedig fogságba estek, s megsebesült Kray is.

A győzelem után Szuworov a következő ódát írta:

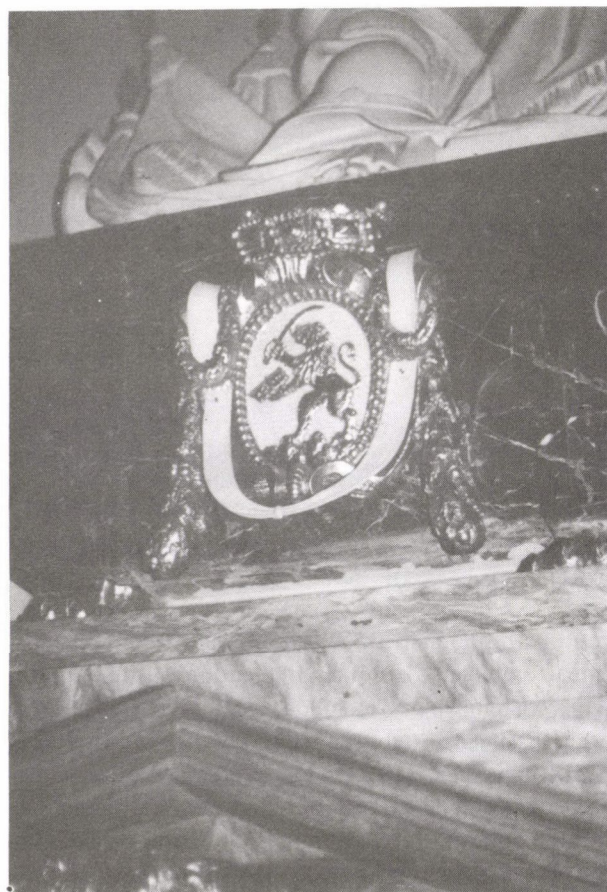
„Éljen a szablya, s a szurony!
Nincs csúf megfutamodás!
Az első vonalat átdöftük,
a többit áttörtük,
s a tartalék sem tart ki,
mert itt a hős Bellegarde és Kray!”

Kray, aki a győzelem után táborszernaggyá lépett elő, ekkor állt katonai pályafutása csúcsán (3–4. illusztráció). I. Ferenc király a Bács megyei Topolya kincstári birtokát adományozta neki, amelyről második előnevét vette. Augusztus 7-én elnyerte a 34. gyalogezred ezredtulajdonosi méltóságát is.¹⁴

Az 1800. esztendőben akarata és vonakodása ellenére a beteg Károly főherceg helyébe Krayt nevezték ki a németországi hadsereg élére, jóllehet csak ideiglenes jelleggel. Március 9-én Münchenben vette át seregét,

4. Kray Pál táborszernagy
A. Regona metszete Oechs 1799. évi festménye után.
(MNM-TKCs 2749.)

5. Kray Pál táborszernagy címere síremlékén,
a Budapest Belvárosi plébániatemplomban
— Pandula Attila felvétele.

amely mintegy 60 000 emberből állt. Dacára annak, hogy Moreau tábornok kb. kétszeres túlerővel állt vele szemben, Kray parancsa úgy szólt, hogy Bazel, Belfort, Párizs irányában törjön előre. Csekély ereje ehhez természetesen nem volt elegendő, így a Bázelnél a Rajnán átkelt ellenség elől szakadatlan harcok közepette kénytelen volt Ulmig hátrálni, s fegyverszünetet kötni.

Időközben Napóleon Marengonál nagy győzelmet aratott. Ekkor az itáliai cs. kir. csapatokat Kray seregének egy részével erősítették meg. Kray hiába hangoztatta többször is, hogy a döntés a Rajna mellett keresendő, s a főerőkre itt lesz szükség. Július 28-án Kray kénytelen volt átadni a főparancsnokságot János főhercegnek, aki december 3-án Hohenlindennél (München közelében) csatát veszített, pedig ekkor már 130 000 embere volt.

A hadjárat kudarcáért Krayt hibáztatták, s július 31-én 48 évi szolgálat után – amelynek során 4 uralkodót szolgált – nyugállományba helyezték. Nyugdíjas éveit részben Pesten, részben pedig topolyai birtokán töltötte.

1763-ban kötött házasságot. Feleségétől, az 1784-ben meghalt Mihics Franciskától három fia: Antal (1766–1789), Ferenc (1769–1805), János (1776–1796) – mindhárman tisztként szolgáltak – és egy leánya: Éva (1782–1782) született. Leánya csecsemőként, s fiai is fiatalon, ketten még apjuk életében meghaltak.¹⁵

Az 1802-es pozsonyi országgyűlésen még megélhet, hogy I. Ferenc király kijelentette előtte: meggyőződött róla, hogy Krayt mulasztás nem terhelte, intézkedései kifogástalanok voltak, s a vereségnek nem ő volt az oka. 1804. január 19-én, 69 éves korában halt meg Pesten. A belvárosi plébániatemplomban temették el, ahol díszes síremléke ma is látható¹⁶ (lásd ennek címerészletét – 5. illusztráció).

Kray Pál tábornagy – Alvinczy József tábornagy mellett – a francia háborúk első szakaszának legsikeresebb és legnépszerűbb magyar tábornoka volt. Bár tehetségét teljes mértékben szinte soha nem volt módja kibontakoztatni, miután fővezérséget csak ideigle-

nesen és rövid ideig viselt, mégis szép sikereket ért el. Nyílt csatát nem veszített, s ha a túlerő mégis visszavonulásra készítette, mindig megmentette seregét a megsemmisüléstől. Károly főherceg és Szuvorov tábornagy elismeréssel szóltak működéséről. Vitézsége, okos vezetőkészsége és lovagiassága pedig az ellenség sorai-
ban is bámulatot keltett. Így pl. Kléber francia tábornok, amikor 1797-ben a harctérről távozott, levélben köszönt el Kraytól, s biztosította, hogy sohasem fogja elfelejteni. Hoche francia tábornok pedig egy alkalommal ezt mondta neki: „visszavonulása Önnek több sikert eredményezett, mint nekünk dicsőséget. Csodálatraméltó vezéri magatartását direktóriumomnak küldött jelentéseimben is hangsúlyoztam”.

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai tradícióira mindig büszke hadseregében a 67. gyalogezred, amelyik legénységét Kray szülőföldjéről, a Szepességből nyerte, 1888-tól 1918-ig az ő nevét viselte. Az ezrednél nagy súlyt fektettek Kray emlékének ápolására. 1888-ban emléktáblát helyeztek el készmárki szülőházán. 1899-ben a magnanoi csata 100. évfordulóját ünnepelték meg. 1902-ben díszes kivitelű, a tábornok arcmaszával ellátott ezredgyűrűt alapítottak. 1904 óta halálának évfordulóját évente gyászmisével ünnepelték. 1904-ben ún. „Kray-alapítványt” szerveztek, amelyből az ezred érdemes legénységét anyagiilag támogatták.¹⁷

A vizsgált festmény azonosítása jó példa arra, hogy a falerisztikai ismereteket hogyan hasznosíthatják más tudományágak is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kép azonosítását nagy mértékben segítette, hogy azon egy közismert személyiséget örökítettek meg, akiről számos korabeli ábrázolás maradt fenn.

Említésre méltó, hogy valamennyi Kray-ábrázoláson eltérő kivitelű a tábornok rendjelvénye. Ma már lehetetlen eldönteni, hogy ez a művészek „felületességének” következménye, avagy Kray esetleg valójában több viseleti példányával rendelkezett a rendjelnek.

Rainer Pál

JEGYZETEK

1. *Hirtensfeld, J.*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. I–II. Wien 1857.; *Lukeš, J.*: Militärischer Maria Theresien Orden Wien 1890.; *Hoffmann, O.* – *Hubka, G.*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Wien 1943.; (Szerkesztőbizottság: *Felszeghy Ferenc* – *Petrichevich György* – *Ambrózy György* – *Rátvay Imre*.) A rendezések és kitüntetések történelmünkben. Bp. é. n. (1943.)

2. *Borus József (szerk.)*: Magyarország hadtörténete I. Bp. 1984. 357. illusztráció. - a továbbiakban Borus i. m.

3. Uo. 358. illusztráció.

4. Jurisics Miklós Múzeum, Kőszeg

5. *Makai Ágnes*: A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeummunkban. In.: A Hadtörténeti Múzeum Értéktárája 2. Bp. 1987. 208. p. 6. illusztráció.

6. *Fest Aladár*: Báró Dévay Pál altábornagy (1735–1800) Magyar Történeti Életrajzok. Bp. 1915. 273. p. 87. illusztráció.

7. *Wurzbach, Constant*: Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren

wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. 13. Theil Wien 1865. 168. p. – továbbiakban: Wurzbach i. m.

8. *Borus* i. m. 325. illusztráció; A hazáért. Honvédelem és hazafiság a magyarországi művészetben (896–1848). Ernst Múzeum, Budapest VI., Nagymező u. 8. 1985. május 9 – június 2. A kiállítást rendezte: *Baranyi Judit* művészettörténész). 50. p. 125., 49. p. 125. illusztráció.

9. Uo. 50. p. 126.

10. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok. Leltári számok: 2746., 2749., 2751. A képek felkutatásában nyújtott segítséget Cennerné Wilhelmb Gizella kolléganőnek köszönöm.

11. Wurzbach i. m. 161–168.; *Kray István*: A Kray család története és leszármazása. In.: Közlemények Szepes vármegye múltjából. V. Lőcse 1913. 234–249. pp. – továbbiakban: Kray i. m.; *Milovanovics Simon*: A francia forradalmi háborúkban kitűnt magyar katonák. „Hadtörténelmi Közlemények” 1891. 406–410. pp.; *Julier Ferenc*: Magyar hadvezérek. (Bp. é. n.) 363–373. pp.; *Berkó István* – *Gyalóky Jenő* – *Markó Árpád* – *Pilch Jenő*: A magyar katona – Vitézségünk ezer éve II. Bp. é. n. 142., 150–152., 458., 462. pp.; *Szekfű Gyula*: Magyar Történet. VII. A tizenkilencedik és huszadik század. Bp. é. n. 58–59. pp.; *Markó Árpád*: Elfelejtett magyar hadvezérek. Nemzeti Könyvtár VI. évf. 143–144. szám. Bp. 1944. 47–51. pp.

12. a: B. Kray Pál elméktárgyai „Századok” 1891 766–767., fényképpel; *Olchváry Ödön*: A Hóra-lázadás elfojtására vezényelt karhatalom magatartása. „Hadtörténelmi Közlemények.” 1916. 107–142. pp.

13. y: Kray Pál és az öt napra terjedő rajnai hadjárat 1797-ben. „Hadtörténelmi Közlemények” 1892. 223–229. pp.

14. *Wust, Gustav*: Geschichte des k. k. 34. Linien-Infanterie-Regiments Prinz-Regent von Preussen. Wien 1860. 171–190. pp.

15. Kray i. m.; *J'Siebmacher's* grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Band 15. Abtheilung. Bearbeitet von *Géza von Csergheő*. Nürnberg 1893. 342. p.; *Illésy János* – *Pettkő Béla*: A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867. Bp. 1895. 120. p.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VI. Bp. 1913. 272. p.; Szerk.: *Borovszky Samu*: Bács-Bodrog vármegye I. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp. é. n. 158., 170., 183., 418., 584., 587. pp.

16. *Zakariás G. Sándor*: Magyarország művészeti emlékei 3. Budapest. Bp. 1961. 111. p.; Kray halálának bejegyzése a budapest-beli városi plébániatemplom halotti anyakönyvében – mint ahogyan erről személyesen meggyőződtem – nem található. A báró Kray Pál sírfelelőként látható, a Katonai Mária Terézia-rend középkeresztjével ékesített címerére vö.: *Pandula Attila*: Orden und Auszeichnungen in der ungarischen Heraldik. In: *Iván Bertényi* – *László Czoma* szerk.: Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae. Keszthely 1990. 247. p., 254. p. 23. lábjegyzet. Különlenyomat is.

17. *Pfeiffer Rudolf*: Geschichte des K. u. K. Infanterieregiments Freiherr Kray Nr. 67. Wien 1912. 187., 188., 210., 222., 234., 239–240., 242–244., 248., 251., 254., 256., 264., 270. pp.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS
A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban található eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, az oklevél kibocsátásának keltét, kibocsátójának nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyomra fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalat oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható arra, ha az Áldassy Antal: a MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Guidowich Miklós, leszkói

1604. március 24., Prága

II. Rudolf

nemesség és címer

általa: testvérei János és Márton, valamint Hriczowsky János és fia János (rokonsági fok nélkül)

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs kék mezejét közepén, átlósan egy ezüst, majd egy arany pólya szeli át, az arany pólya alatt a pajzsláb vörös. Az ezüst pólya felett lebegő helyzetben arany oroszlán, jobb első mancsában 3 ezüst rózsát tart, az ezüst pólya 3 vörös rózsával van megrakva. **Sisak:** jobbra fordult, koronás, nyitott (fekete bélésű). **Sisakdísz:** koronában ülő, jobbra fordult, természetes leopárd. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja; az oklevél szövege és a címerkép erősen kopott, a függő pecsét töredékes.

Jelzete: R 64

1. Guidowich Miklós címere (1604)

2. Her György, miskolci

1606. április 17., Kassa

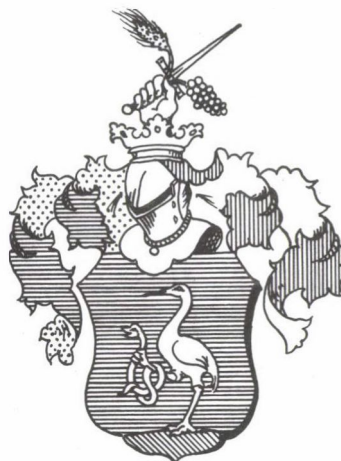
Báthori István fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra fordult, vörös vértetű, természetes daru, felemelt jobbajával tekeredő ezüst kígyót tart. **Sisak:** jobbra fordult, koronás csórsisak. **Sisakdísz:** koronából kinyúló kézfej jobbra hajló arany búzakalászt, balharánt helyzetű arany markolatú ezüst tőrt és balra hajló zöld szőlőágat tart. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja; az oklevél ép, függő pecsétje elveszett.

Jelzete: P 1881

2. Her György címere (1606)

3. Nagy Tamás, nagybölöni

1606. szeptember 29., Kassa

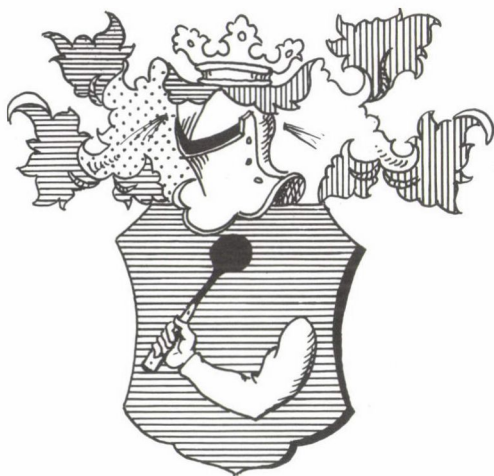
Bocskai István fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs kék mezejében ezüst öltöztetű behajlított kar arany fogójú, fekete nyelvű és végű buzogányt tart. **Sisak:** jobbra fordult, koronás csórsisak. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerzőt „ex numero primipilorum” emeli a nemesek sorába, megemlítve, hogy Vara Miklós mellett assesor, az oklevélben címerleírás szerepel, a hártya ép, két oldalt díszített, függő pecsétje ép.

Jelzete: P 341

3. Nagy Tamás címere (1606)

4. Fratay Ferenc

1607. szeptember 21., Enyed

Rákóczi Zsigmond fejedelem

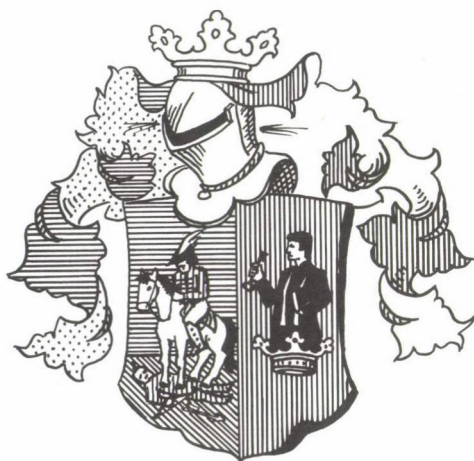
nemesség és címer

általa: anyja Chykos Katalin és atyafia Erdős Miklós

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kékkel és vörössel hasított jobb oldali mezejében zöld talajon halott török, jobbjával nyilat markol, mely előtt kihullott nyílvessző fekszik, a török testén jobbra léptető, magyar ruhás és süveges lovas; bal oldali részben lebegő koronából kinövő, fekete öltözetű, fehér stólás, jobbra fordult férfi, felémelt jobbában kulcs, bal hóna alatt könyv. **Sisak:** jobbra fordult, koronás csőrűsasak. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja, a festett kép oxidálódott; az oklevél és függő pecsétje ép.

Jelzete: R 64

4. Fratay Ferenc címere (1607)

5. Baksai Péter

1609. szeptember 29., Bécs

II. Mátyás

nemesség megerősítése és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs négyelt 1. és 4. kék mezejében balról benyúló, mezítelen, behajlított kar arany markolatú ezüst kardot tart cölöpösen, a kard hegye előtt, a mező jobb felső sarkában arany hatágú csillag; 2. és 3. vörös mezőben lebegő koronából kinövő, jobbra fordult fehér egyszarvú, szarvát átölelő babékoszorúval. **Sisak:** jobbra fordult, nyitott. **Sisakdísz:** a 2. és 3. mező motívuma, mögötte koronából kinövő, jobbról vörös, balról kék saszsarvány. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző és apja érdemeit részletesen felsorolja az oklevél, a címet leírja; a címerkép igen gazdagon díszített, a könyv formájú oklevél első, bal oldali lapján látható, a címerkeret felett, a címerszerző pártfogójának, Napragi Demeternek püspöki címere. Az oklevél ép, függő pecsétje töredékes (egy korábbi katalógusból származó képen a pecsét még ép).

Jelzete: P 1881

5. Baksai Péter címere (1609)

6. Nánási alias Joó István, kendi

1610. március 27., Bécs

II. Mátyás

nemesség és címer

általa: Weres Istvánnak, aki nővére révén és Mattyusz Andrásnak, aki anyai ágon rokona, valamint további atyafiaiának: Kisvárdai Jánosnak és fiának Jánosnak, Marikovszky Miklósnak, Lanio Pálnak

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében sziklán álló, jobbra fordult, természetes pelikán csőrével mellét tépve, vérével arany fészekben álló két fiókáját táplálja; a pajzs jobb felső sarkában emberarcú arany nap, bal sarkában emberarcú arany félhold. **Sisak:** jobbra fordult, koronás, nyitott. **Sisakdísz:** koronában álló, jobbra fordult daru, fején korona, nyaka hátulról nyíllal átlóva, a sebből vér csöpög, a nyíl tolla (!) véres, a daru felémelt jobbában követ tart, baljával egy átlós helyzetű, arany markolatú ezüst kardon áll. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit és a címet a könyv formájú oklevél részletesen leírja: mint a nagyobb kancellária jegyzője, tudományával szolgált az uralkodót a rebellis erdélyi fejedelmekkel szemben. A címerkép az oklevél első, bal oldali lapján látható, az oklevél ép, függő pecsétje sérült.

Jelzete: P 2049

6. Nánási alias Joó István címere (1610)

7. Batik Gergely

1615. március 9., Bécs

II. Mátyás

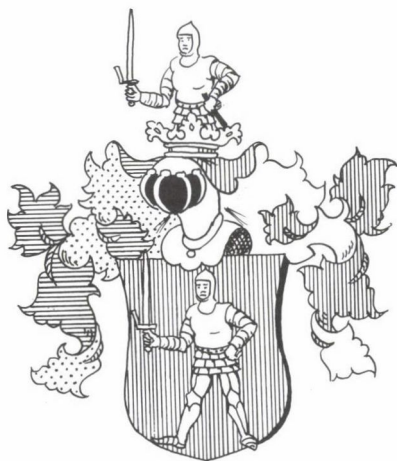
nemesség és címer

általa: anyja Kowách Katalin, testvérei Péter, János, Ilona

Címerleírás: álló, csücsköstalpú (?) tárcsapajzs vörös mezejében a pajzs alján szétterpesztett lábbal álló, ezüst páncélzatú és sisakos férfi, arany kardtartó övvel, jobbában cölöpösen tartott ezüst kard, balja csípőjén. *Sisak:* jobbra fordult, koronás, nyitott. *Sisakdísz:* koronából kinövő helyzetben a pajzsbeli kép, itt a harcos oldalán a kard tokja is látható. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja. Az oklevél és függő pecsétje ép.

Jelzete: P 1881

7. Batik Gergely címere (1615)

8. Bainay Simon

1615. október 22., Prága

II. Mátyás

nemesség és címer

általa: felesége Margit, gyermekei István, Pál, Ferenc, Katalin, Anna

Címerleírás: álló, kerekialpú tárcsapajzs fehér (ezüst) mezejében zöld hármashalom két szélén jobbra lépő, természetes (szürke) farkas jobb első mancsában 3 zöld szárú fehér liliomot tart. *Sisak:* jobbra

fordult, koronás, nyitott. *Sisakdísz:* a pajzsbeli kép kinövő helyzetben. *Takaró:* fekete-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja. A 3 oldalon gazdagon díszített hártya hiányos, a függő pecsét elveszett.

Jelzete: P 1881

8. Bainay Péter címere (1615)

9. Dayka István

1625. december 9., Sopron

II. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: testvére János, féltestvére Nagy István

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében zöld talaj, a háttérben a talajt és a pajzs bal oldalát érintő zöld domb; a talajon balra lépő, természetes farkas első mancsaival balharánt helyzetű, barna pus-kát tart. *Sisak:* szembe fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* koronából kinövő, vörös mandzsettás, páncélos, behajlított kar hegyével balra irányuló ezüst tört markol. *Takaró:* ezüst(!)-vörös, arany(!)-vörös.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja; a hártya kissé sérült, a függő pecsét ép. A rendkívül sok heraldikai hibával készült címerkép külön érdekessége, hogy azon ritka ábrázolások közé tartozik, amikor sem keret, sem háttér nem készült a címerképhez.

Jelzete: P 2020

9. Dayka István címere (1625)

10. Adoryani Tamás
1630. május 8., Pozsony
II. Ferdinánd

nemesség és címer
általa: fiai Péter és András

Címerleírás: álló, kerekaltalpu tárcsapajzs kék mezejében jobbra lépő leopárd, felemelt baljában 3 ezüst lilium. **Sisak:** jobbra fordult, koronás, nyitott. **Sisakdísz:** jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú, természetes sas a koronán állva. **Takaró:** vörös-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja; az oklevél kopott, hiányos, a címerkép szintűgy, függő pecsétje elveszett.

Áldassy, 3. k. 219 p. egyszerű másolat alapján jelzi az adomány létét. Jelzete: P 215

10. Adoryani Tamás címere (1630)

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Budapest, 1981. Kézirat.
2. Első rész in: Turul 65. k. 1951–1992. Budapest 1992. 45–48. pp.
3. Áldassy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1–8. k. Budapest 1904–1942.

Rövid hírek, közlemények

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöksége 1992. decemberében Gömbös Tamás újjraalapító tagtársat alelnökké kooptálta.

* * *

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Forráskutatói és Dokumentációs Szakosztálya 1992. november 12-i ülésén leköszönt a szakosztályt alapítása óta vezető dr. Csapó György, akit a tagság örökös díszelnöknek választott meg. A szakosztály jelenlévő tagjai titkos szavazással, egyhangúan dr. Kóczy T. László egyetemi docenst választották meg.

* * *

1993. január 20-án Szent-Györgyi Albert-díjat kapott a magyar kultúra napja alkalmából dr. Püspöki Nagy Péter egyetemi docens.

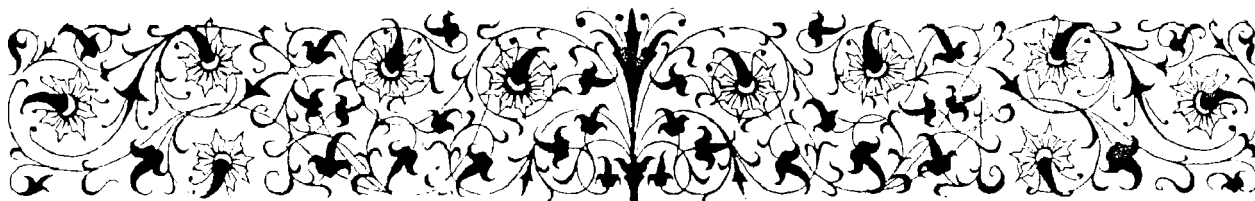
* * *

1992-ben elhunyt a hazai genealógiai és heraldikai könyvek egyik legkiválóbb gyűjtője, Pongó István. Gyűjteményének színe-java egy novemberi könyvárverésen talált új gazdára. E kollekcióban olyan ritkaságok voltak megtalálhatók, mint pl. Pápai Páriz Ferenc 1695-ben Kolozsváron kiadott „Ars Heraldica”-ja, vagy a Puscariu I. által publikált „Dute istorice privitorie la familie nobile române” (Nagyszeben 1892–95).

* * *

A demokratikus magyar közvélemény Kolozsvárott megjelenő napilapja, a Szabadság 1993. január 18-i száma „Magyar címerfestők a román heraldikában” címmel érdekes és gazdagon illusztrált cikket közöl dr. Székely András Mihály tollából. – Megtudjuk belőle, hogy az egyesült Dunai Vajdaságok első közös fejedelmének, Alexandru Ioan Cuza hercegnek uralkodói államcímérét 1859-ben Szathmáry-Papp Károly, I. Ferdinánd király Nagy-Romániájának címerét pedig 1921-ben Keöpeczi Sebestyén József javaslatai alapján hagyták jóvá Bukarestben. – A Román Köztársaság 1992-ben elfogadott új államcímere az 1921-es változat heraldikai visszaállítása, elhagyva belőle a Hohenzollern-ház fekete-ezüst négyelésű szívapajzsát, az 1877-ben készült román királyi acélkoronát, a királyi palástot, valamint a Nihil sine Deo jelmondatos szalagot.

Érdekes, hogy prof. Dan Berindei román akadémikus szakmai kommentárja nehezményezi, miszerint a pajzstartó havaselvi sas fejéről elhagyták a hagyományos fejedelmi koronát, holott a történeti hagyomány tiszteletében a Lengyel Köztársaság sasmadara fején, illetve a magyar köztársasági államcímertetején továbbra is ott díszlik a korona – zárja érdekes fejtegetését dr. Székely András Mihály.

KÖNYVISMERTETÉSEK

(DUBAJIĆ MILAN fő- és felelős szerk.) MAGYAR LÁSZLÓ szerk.: *Koreni – Gyökerek (Szabadka közjogi helyzete és lakossága 1391–1828). Szabadkai Történeti Levéltár kiadása. Szabadka 1991. 297 p.*

Az egykori Jugoszláviában kialakult belső frontokon az önálló államiséget követelő és a korábbi hatalmat fenntartani kívánó erők ellentétei nyomán már javában dörögtek a fegyverek, amikor napvilágot látott a szabadkai helytörténeti műhely és a városi levéltár összefogásaként a fenti című kötet. A város első okleveles említésének 600. évfordulójára rendezett ünnepségsorozatot e dokumentumgyűjteménnyel köszöntötték Szabadka helytörténészei, akik a helyi levéltárban dolgoznak, illetve annak hathatós támogatásával végzik munkájukat. Magát a kötetet is a Szabadkai Történeti Levéltár adta ki.

A kétnyelvű forrásgyűjtemény, amelyet a szerkesztőbizottság szerint továbbiak is követni fognak, a fő- és felelős szerkesztő: Dubajić Milan előszavával és Magyar László szerkesztésében jelent meg. 11 forrást tesz közzé bevezetőikkel és magyarázatokkal, valamint színes és fekete-fehér faximilékkel, képekkel és térképekkel illusztrálva. Az egyes forrásokat Dobos János, Magyar László, Ulmer Gáspár és Vojnović Emil tette közzé, Buljovčić Josip pedig az egyik forrás: „A rendszabály” szerb nyelvű vizsgálatát végezte el. A várostörténeti bevezetőt Magyar László írta. A források szerb nyelvű fordításában Mirjana Dimitrijević működött közre.

A dokumentumkötet a város történetének majd ötödik századától a 18. századig tartó időszak legfontosabb, összefoglaló jellegű forrásait (városi kiváltságlevelek, statútumok, összeírások) tesz közzé, amelyekből kitűnik, hogy a település sorsa az alföldi mezővárosokéhoz hasonlóan alakult. Egyedi vonásait, sajátos jellegét pedig a török idők után soknemzetiségű mivolta és szabadalmazott kamarai mezővárosi, majd szabad királyi városi rangja adta meg. A kötet azért is jelentős, mert bizonyította a szabadkai helytörténeti műhely azon szándékának, hogy bekapcsolódjék a Magyarországon intenzíven folytatott, mezővárosokra irányuló történeti kutatásba, amit a helytörténészek mellett szaktörténészek, néprajzosok és más tudományágak művelői végeznek. A szándékot csak üdvözölni lehet, hiszen Szabadka az alföldi városhálózat jellegzetes tagja volt, és történetének feltárása hasznára válik a magyar Alföld-kutatásnak is. Üdvözlünk kell a kötetet azért is, mert szakítva az egykori jugoszláviai gyakorlattal, amely során politikai motivációktól indítva a kutatók elsősorban 20. századi és legfőképp munkásmozgalmi, valamint háborús események feltárással fordították energiájukat és figyelmüket, ezen kötet munkatársai korábbi időket vallottak.

A közölt dokumentumok egyik típusát azok a kiváltságlevelek ad-

ják, amelyeket Szabadka lakói az uralkodótól kaptak. Az első Mária Terézia 1743-ban – miután a tiszai határőrvidéket felszámolták – kiadott kiváltságlevele, amelyben Szabadkát Szent Mária néven szabad királyi kamarai városi rangra emelte. Ehhez kapcsolódik az a szerződés, amelyet a város ugyanazon évben kötött a kamarával helyzetének szabályozásáról. Ebben fektették le a város jogait és kötelezettségeit, ugyanis a földesúri jogokat a kamara érvényesítette a város felett. Szabadka akkor kapta meg végérvényesen azt a 12 puszta, amely lakóinak megélhetését, későbbi gazdagságát biztosította, és ezzel vált a többi nagyhatalmú alföldi mezővároséhoz hasonlóvá története.

A település rohamos fejlődésének, gazdagodásának eredményeként csak egy jó emberöltőt kellett várniuk a lakosoknak arra, hogy a város jogi helyzetében újabb változás következzen be. 1779-ben ugyanis Mária Terézia királynő a szabad királyi város rangjára emelte Mária Terézia-polis néven. A katolikus uralkodó a városi polgárság elnyerését azonban csak katolikusok számára tette lehetővé. A szabad királyi város rangja biztosította a belső autonómiát a polgárság számára, azonban tudjuk, hogy a kamara továbbra is milyen fontos irányító szerepet játszott a város életében.

A források másik csoportját négy összeírás alkotja. Egy törökkori 1578-ból, egy 1720-as a határőrvidék fennállása idejéből és még kettő (1748, 1765) a 18. századból. Az összeírásoknak fontos történelmi forrás szerepe vitán felül áll. Szabadka életében még azért is jelentősek, mert figyelemmel kísérhetők belőlük, hogy az egykori határőrvidéki település milyen ütemű etnikai mozgások során vált sokarcú, horvát, magyar, szerb és szlovák lakosságú várossá. Szabadka lakói immáron majd 300 éve gyakorolják a különböző nemzetiségek békés egymás mellett élését, ezalatt megtanulhatták annak sokféle fortélyát.

Az összeírásokat lapozgatva merül fel az ismertetés frójában az a gondolat: ha már a kötet befejező időpontját 1828-ban határozták meg készítői, miért nem vették fel az 1828-as összeírás adatait, és ezek kapcsán egy bevezető tanulmányban elemezhetnék volna helyzetét, ugyanis Bácskai Vera és Nagy Lajos Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban c. munkájukban úgy ítélik meg, hogy az akkor 34 924 lakosú Szabadkának semmiféle vonzáskörzete nem volt, így vizsgálataiknál nem is vették figyelembe. E megállapításra a dokumentumkötet szerzőinek feltétlenül válaszolniuk kellett volna.

A források harmadik csoportja vegyes jellegű. Ide tartozik a város nevét először említő oklevél bemutatása, a város történetének 1828-ban készült összefoglalója és mások, többek között a város pecsétjének a leírása. Közülük ahhoz az 1391-ben Losonczy István macsói bán által kiadott oklevélhez fűzünk megjegyzéseket, amelyben Szabadka neve először szerepelt írásos formában. Mivel hét déli megye, köztük Bodrog is, amelyhez akkor Szabadka tartozott, a macsói bán joghatósága alá lett vonva, hogy nagyobb erők álljanak rendelkezésére az ország védelméhez, a bán tartott a nádor helyett bírósági közgyűlést, ahol a szabadkai Ágoston nevű tolvajt levelesítették. Az eset gyakori a középkorban, leggalábbis a bűnözőkkel kapcsolatos bírói eljárás. Kérdésünk az, miért oly későn és véletlenül bukkan elő Szabadka neve a forrásokból, hiszen már akkor sem lehetett ideiglenes szállás, ugyanis hamarosan kitűnik majd egyre fontosabb szerepe közvetlen régiójában. Mezőváros lesz és kastély is épül területén. A magyarizációt abban véljük felfedezni, hogy a tatárjárás után kunok szállják meg vidékét, maga pedig szabad kunok települése lett. Ismeretes, kevés forrás maradt fenn a kunokról, azok sem koraiak általában, és így lehetett ez Szabadka esetében is.

Magyar László, a kötet szerkesztője közli a város névalakjait előfordulásuk sorrendjében. Számunkra ebből egyértelműen kiderül, hogy a

település neve nem hozható kapcsolatba – mint nyelvészeti munkák feltételezik – a szombattal, illetve annak szláv nevű „szubbota” névalakjával. Benne a magyar „szabad” szó szerepel, és összefüggésben van a területén egykor élt kunok szabad jogállásával; *o, u* hang csak azután került nevébe az *a-k* helyére, miután kun illetve magyar lakossága a 16. század második felében, menekülve a török elől, elhagyta.

A dokumentumkötet egy jó sorsra érdemes helytörténeti műhely első jelentős munkája. A jelenlegi nehéz idők ellenére is reméljük, hogy lesz még folytatása. Annál is inkább, mert a története során középvárossá fejlődő településről Iványi István 1886-ban megjelent városmonográfiája óta 20. századi témájúakat kivéve, amelyekre utalás történt, jelentősebb alkotás nem jelent meg. Szabadka történelmének ismerete pedig fontos mindkét ország: Magyarország és Szerbia számára, mert törökkortól tartó útja példa a nemzetiségek békés egymás mellett élésére. Jó lenne ezen egymás mellett élés technikáit feltárni. Kialakulásának talán legfontosabb oka az lehetett, hogy a helyi közösség, a régió érdekeit – saját maguk jól felfogott érdekében – mindig elébe helyezte az őket szétválasztani akaró gőzös eszméknek.

Jelen kötetnek is ez – a történelmi tények pontos közlése mellett – mindnyájunk számára megszívlelendő üzenete.

Blazovich László

ÓDOR IMRE: Baranya megye jelképei.

Baranya megyei Közgyűlés kiadása. Pécs 1991. 49 p.

A szerző arra vállalkozott, hogy egyik legrégibb megyénk címerének, címerpecsétjének és zászlajának történetét feltárja és bemutassa. Ennek során érinti az Árpád-kori királyi megye, majd a nemesi megye emlékeit. Kitér a nemesi megye igazgatására a XIV–XV. században és elérkezik az első ismert, mindmáig fennmaradt Baranya vármegyei hivatalos okirathoz, melyet 1492-ben kiadományozott a megye és amelyen még az alispán és a négy szolgabíró nemesi magánpecsétje látható.

A külön vármegyei hivatalos pecsét használatát az 1550. 62. tc. rendelte el, az akkor már a török által területétől megfosztott megye hatósága is végrehajtotta ezt a rendeletet és megalkotta első pecsétjét. Mindössze három irat ismeretes az 1563–1565-ös esztendőből, melyen ez a pecsét látható. Ábrája könyökből vágott pécécsos kar.

A mintegy 150 éves török uralom alatt Baranya vármegyének és más megyének még majdnem az emléke is elenyészett. A visszafoglalás után most már a „császáriak” miatt nagy nehézségekkel küszködő megyei tisztviselő sikere volt az, hogy I. Lipót 1694. okt. 10-én Ebersdorfban kelt diplomájával engedélyezte a megyei hivatalos pecsét használatát.

A vármegye kérelme a pecséthasználatra, sajnos, eddig még nem került elő. Feltételezhető azonban, hogy a kérelemben a megye vezetői részletesen kifejtették, hogy milyen pecsétet szeretnének, hogy mit tartanak a megye jelképének. Minden esetre az 1694-ben engedélyezett pecsét címerképe teljesen új volt a XVI. századi pecsét képhöz képest.

Az 1694–1838 között használatban volt pecsét kerek címerpajzsban zöld talajon egy bástyát mutat, nyitott kapuján felhúzott ráccsal. A kapualjban egy kis fehér pajzs lebeg, rajta L és J betűk láthatók, I. Lipót és fia, I. József nevének kezdőbetűi.

A bástya kapu fölötti párkányán két koszorús férfi hatalmas

szőlőfürtöt visz vállra vett rúdon. Ez a címerkép az őtestamentumra megy vissza. Ismeretes, hogy az „ígéret földjének” felderítői, Józsué és Kaleb a „tejjel-mézrel folyó Kánaánból” gránátalmán és fügén kívül egy óriási szőlőfürtöt is hoztak magukkal, melyet bemutattak Mózesnek és a népnek.

A megyei zászlók használata szintén a középkorba nyúlik vissza. Ebben az időben a megyék csapatai az ispánok jelvényeivel díszített zászlók alatt vonultak harcba, ezek voltak az „ispáni zászlók”. Sajnos, ilyenek nem maradtak fenn.

Baranya megye első ismert zászlója 1738-as keltezésű. Ez a feckefarkú zászló zöld selyembrokátból készült. Egyik oldalán Magyarország kiscímere, a másikon Szűz Mária a gyermek Jézussal látható. További zászlók során már feltűnik a vármegye címere is. Ódor Imre szerint 1896. jún. 8-án Budapesten a millenárumi ünnepségen szerepelt utoljára Baranya vármegye zászlaja a megye határain kívül.

Napjainkban a községi, városi, megyei címerek és zászlók, a kommunális heraldika és vexillológia feltámadásának korát éljük. Baranya megye újonnan alakult önkormányzatának közgyűlése 1991 áprilisában döntött a megye szimbólumainak lehetőleg eredeti alakjukban való visszaállításáról. Ennek a döntésnek a jegyében Erdős János megtervezte a régi hagyomány alapján Baranya vármegye címerét és zászlaját.

Ódor Imre művét, Baranya megye jelképeinek összefoglaló ismertetését szigorú tudományos színvonal jellemzi. Ezen felül – úgy véljük – a szerző műfajt, modellt is teremtett. Jó volna ugyanis összes megyénk jelképeit feltárni és bemutatni a kezdetektől napjainkig. Az igen hasznos, gazdag tartalmú, színes illusztrációkkal ellátott, fzléses kiviteli könyvecske nagy nyeresége a szakterület irodalmának.

Horváth Lajos

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

Falerisztikai kongresszusok Keszthelyen

Egyedülálló tanácskozásokra került sor 1989. október 9–13. és 1990. október 16–21. között a keszthelyi Helikon Kastélynmúzeumban. A pompás környezet a világ első falerisztikai kongresszusainak adott otthont. A házigazda intézmény, valamint a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság szervezésében számos külföldi és hazai szakember és érdeklődő cserélt eszmét a történelmi segédtudományok egy kevésbé ismert területéről, a rendjel- és kitüntetésről (falerisztika). Az élénk érdeklődést jól példázza, hogy a magyar szakemberek legjobbjain kívül belga, lengyel, német, orosz, osztrák, román és szlovák résztvevői voltak a tanácskozásnak.

Az európai tudománytörténetben falerisztikáról – elsősorban angol, francia és német szakírók tollából – már a XVII. században is jelentek meg publikációk, Magyarországon a XVIII. század második felétől kezdődően kerültek kiadásra időnként a tárgykörbe tartozó művek. A témakört részben a heraldika, részben pedig a numizmatika részének tekintették egészen századunkig. Nálunk eddig leginkább a Magyar Numizmatikai Társulat rendezvényein találkozhattunk egy-egy falerisztikai témájú előadással. Megjegyzendő, hogy a régi katonai vonatkozású tárgyak egyre nagyobb számú gyűjteménye között is az egyik legnépszerűbb terület a rendjelek és kitüntetések gyűjtése, annak ellenére, hogy erre a fennmaradt hazai emléktárhely viszonylag szűk teret biztosít.

A két tanácskozás hasonló jellegű volt. A nagyszámú tudományos előadáson túl nagy sikerű, élénk vitáknak teret adó ún. kerekasztal-beszélgetések tették színessé a rendezvényeket.

Az I. Keszthelyi Nemzetközi Falerisztikai Kongresszuson többek között előadott dr. Puchalski Zbigniew, a Varsói Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa – A Lengyel Fehér Sas-rend törté-

nete – és dr. Georg Ritter von Kern a bajor Hadsereg-múzeumtól (Ingolstadt) – A Frontkatonák Acélsisakszövetségének (Stahlhelm-bund) szolgálata, belépési jelvényei.

A hazai résztvevők közül az első kongresszuson dr. Makai Ágnes, a Hadtörténeti Múzeum főmunkatársa „A Katonai Mária Terézia-rend Magyarországon 1918–1945 között” címen, és dr. Pandula Attila, az ELTE adjunktusa pedig „A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény története” témakörrel tartottak előadásokat.

A második kongresszuson előadott pl. professzor dr. König Carol, a bukaresti Hadtörténeti Múzeum főmunkatársa, román tiszteknek adományozott külföldi kitüntésekről beszélt. Steurbut Werner, a Brüsszeli Királyi Katonai Akadémia tanára Kongo szabadállam rendjeivel és kitüntéseivel foglalkozott.

A magyar előadók közül megemlíthető Rainer Pál, a Veszprémi Bakony Múzeum munkatársa, aki a középkori magyar síremlékeken megfigyelhető rendjelvényeket foglalta össze.

A tanácskozáson nagyszámú részterületet érintettek, így pl. a rendjelek és kitüntetések viselését, az eredeti és hamis rendjeleket, kitüntetések. Szó volt forráskritikai kérdésekről is. Sok szó esett a témakör történeti statisztikai, történeti szociológiai, illetve jogtörténeti vonatkozásairól. Számos igen érdekes ikonográfiai anyagot is láthattunk, amelyek jól felhasználhatóak a falerisztika kutatásában.

A tanácskozás élénk nemzetközi visszhangot váltott ki, többfelé ismertették azt a szakajtóban. Sajnos, az előadásokat tartalmazó tanulmánykötetek mind ez ideig nem jelentek meg.

Ujházy László

Kérdezz-felelek rovat

Közkívánatra szeretnénk megindítani új rovatunkat a legkülönbözőbb történeti segédtudományok tárgykörében felmerült kérdéses anyagokról. Kérjük, hogy aki hiteles információkat, megoldásokat tud, a források megjelölésével küldje meg azokat szerkesztőségünknek.

1993/1.

A *Wesselényiek* 1646-ban rangemelésben részesült és 1669-ben kihalt grófi ágának törzsatyja István báró (1583–1627) háromszor nősült: (1) 1604: Báró Dersffy Katalin (Miklós és Perényi Borbála leánya), † 1607; (2) 1609: Báró Balassa Ilona (Menyhért és Bakić Margit leánya), † 1612; (3) 1615: Szentmiklóssy Anna Mária, aki megözvegyülve 1629-ben Trzebliński György lengyel úr felesége lett. – Anna Mária nem tartozik a Gömör megyében törzsozós Primóczi Szentmiklóssy családhoz.

Kik voltak Anna Máriának, a leányági utódok törzsanyjának szülei, esetleg további felmenői?

1993/2.

A Szapolyai János királytól 1539-ben címerlevelet nyert Csányi Noéhi család (lásd: *Turul*, LIII. 1939. 78–80 pp.) mai nemzedékének szakadatlan leszármazása a XVIII. század végén a Szilágyságban birtokos Sámuel-től indul, akinek utódai Szatmár megyébe költöztek.

Ki tud információt, avagy hol található adat az 1540–1790 közötti nemzedékek tekintetében?

1993/3.

Milyen egyenruhás testületekhez tartoznak a képen látható személyek? Melyik város, megye – esetleg mindkettő – rendészeti szerveit képviselik?

Szerkesztőségi hírek, közlemények

Következő számunkban közzétesszük azoknak a névsorát, akik öt évre fizették elő folyóiratunkat. Nevük bekerül a Turul Aranykönyvébe.

Felhívjuk olvasóink figyelmét arra, hogy megszűnt TURUL MULTI-INVEST GRAPHIC Kft 1053 Budapest, Kecskeméti u. 2. V. 31. címünk. Kérjük, hogy leveleiket a következő címre küldjék:

TURUL SZERKESZTŐSÉG

Magyar Országos Levéltár 1014 Budapest I., Bécsi kapu tér 4.

Felhívás!

Szeretnénk folyamatosan közreadni a történeti segédtudományok
MAGYARORSZÁGI BIBLIOGRÁFIÁJÁT.

Így kérjük azokat a szerzőket, akik a legkülönbébb történeti segédtudományi területeken, itthon és külföldön publikációkat jelentettek meg, hogy a jelen naptári év végéig küldjék meg írásaik pontos bibliográfiai adatait a szerkesztőség címére.

Zusammenfassung

Dr. Iván Borsá, emeritierter stellvertretender Direktor des Ungarischen Staatsarchivsarchivs setzt die Analyse der neuerlich aufgefundenen Dokumenten der Familie *Antimus de Sziget* fort: eines Geschlechts, das seinen Höhepunkt am Vorabend, bzw. zu Beginn der Verwirrungen der ottomanischen Invasion, im 16-ten Jahrhundert erreichte. Der zweite Teil der Studie befasst mit sich der Abstammung des Herrn Antimus, des namengebenden Ahnherrn der Familie, der die Festung Sziget bauen liess, die später im Jahre 1566 den Angriffen der gegen Wien ziehenden grossen Armee des Sultans Soliman des Prächtigen Widerstand leistete. Der Sultan starb im Laufe der Belagerung. Der dritte Teil der Studie wird die Folgerungen des Autors und die bisher unpublizierte genealogische Tabelle dieser grossen erloschenen Familie des Mittelalters veröffentlichen.

Dr. László Kóczy setzt die Analyse der *ungarisch-polnischen genealogischen Verbindungen* fort. Nach der Behandlung der Quellen und der angewandten Methoden kommt der Autor zu den Identifikationsproblemen des Familiennamens und zu den Problemen der Bestimmung der gesellschaftlichen Zugehörigkeit. Eine bedeutende Zahl von polnischen Emigranten wollte sich eher in die Stadtbevölkerung Ungarns integrieren, als ihre früheren Adelsprivilegien zur Geltung bringen, was aber sie nicht hinderte später eine Adelserneuerung zu erwerben, und durch eine zwar verzerrte Namensform, aber durch die Aufbewahrung von heraldischen Reminiszenzen zugleich die fernen Familienwurzeln im Gedächtnis zu halten. Unter den Fallstudien kommen die in den ungarischen Adel integrierten Familien *Pastinszky*, *Petrásovics* und *Rudniczky* vor.

Dr. Attila Pandula, Generalsekretär der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft untersucht den Einzelfall einer höchst fragwürdige, besondere Verleihung des von Maria Theresia 1764 gestifteten *Sankt Stephans-Ordens*. In der Fachliteratur wird es öfter erwähnt, daß Feldmarschall Erzherzog Joseph, aus der ungarischen Palatinallinie 1918 ein spezielles mit Kriegsdekoration und Schwertern gezieres Großkreuz als Anerkennung seiner hervorragenden Verdienste erhalten haben soll. Der Orden wurde vom Beliehenen in dieser Form getragen, wie es auch in Fotografien zusehen ist. Diese besondere Verleihung ist aber merkwürdigerweise im Archiv-

gut des St. Stephans-Ordens nicht nachweisbar, obwohl die gesamte Dokumentation des dem Erzherzog im März 1918 verliehenen Großkreuzes dort zu finden ist.

Pál Rainer, Redaktionsmitglied führt das Porträt eines Feldmarschalls in Galauniform vor, das bisher nicht identifiziert werden konnte. Auf Grund der Kriegesorden ist dem Autor gelungen das Porträt in der Person des *Barons Paul Kray von Krajova und Topolya* (1735–1804), Feldmarschalleutnant der k. k. Armee zu identifizieren, der bei Altkirchen (19. Sept. 1796) über *Marceau* und bei Legnano (26. März 1799) über *Montrichard* siegte; seine Streitkräfte mit denen von *Suworow* vereinigte, und danach beide über *Joubert* bei Novi (15. Aug. 1799) einen gemeinsamen Sieg erkämpften. Das Kriegsglück der französischen Armee in Italien konnte erst von *Bonaparte* hergestellt werden (Marengo, 14. Juni 1800). Das nun identifizierte Porträt wurde nach 1945 vom Museum zu Veszprém gekauft, nachdem es auf einem Trödelmarkt aufgefunden worden war, infolge des systematischen Plünderungen, die sich auf den Befehl der Roten Armee stattfanden, wobei Schlösser und gut eingerichtete Wohnungen ausgeraubt wurden, die bis dann von den Kriegsereignissen verschont waren, in Transdanubien ebenso wie anderswo.

Den Abhandlungen historischen Charakters folgen dokumentarische und bibliographische Notizen.

Frau *dr. Éva Nyulászi-Straub*, Redaktionsmitglied, Mitarbeiterin des Ungarischen Staatsarchivs, setzt das Inventar der *neuerworbenen Wappenbriefe*, die in den Besitz des Staatsarchivs geraten sind, fort. Diesmal werden zehn neuerworbene Wappenbriefe besprochen (aus der Periode 1604–1625), welche bisher unpubliziert oder nur aus bibliographischen Referenzen bekannt waren.

Im bibliographischen Teil legt *dr. László Blazovich*, Direktor der Komitatsarchivs von Csongrád (Szeged) einen in Szabadka (Subotica, Jugoslawien) 1991 erschienenen zweisprachigen Band dar, unter dem doppelten Titel *Koreni – Gyökerek* (d. h. die Wurzeln). Dieser ungefähr 300 Seiten umfassende Band enthält die wichtigsten Dokumente dieser bedeutenden Stadt im Süden der Grossen Ungarischen Tiefebene, die seit 1920 Jugoslawien gehört. Die Privilegien, die die Stadt von den ungarischen Königen, bzw. Kaisern, insbesondere von Maria

Theresia erhielt, haben im Laufe der Geschichte diesen reichen Marktflecken von Bauern und Handwerkern in eine privilegierte Stadt, später in eine königliche Freistadt umgestaltet. Durch die Angriffe der ottomanischen Invasionen zertümmert, paarte sich die Befreiung der Stadt im Jahre 1697 mit einer massenhaften Einwanderung von Serben, was ihre heutige doppelte ethnische Struktur zum Ergebnis hatte. Szabadka ist trotzdem ein wichtiges Kulturzentrum der ungarischen Minderheit geblieben, die im gewesenen Gross-Jugoslawien ungefähr eine halbe Million zählte; hauptsächlich in der Wojwodine. Der Band enthält städtische Privilegien, militärische und zivile Konskriptionen, Daten über die gesellschaftliche Struktur der Stadt und den Integrationsprozess der serbischen Einwanderer, usw. und zwar mit Facsimiles, Landkarten und bunten Illustrationen geziert. Das Buch, das sich zu einem Instrument der Beförderung interethnischen Zusammenlebens er bietet, meldet sich zugleich mit dem Anspruch des ersten Bandes einer wissenschaftlichen Serie, welche Initiative man nicht genug schätzen kann. Der Verfasser des Bandes ist *László Magyar*, und der verantwortliche Redakteur *Milan Dubajić*, der zugleich die Einleitung verfasste.

Dr. Lajos Horváth, leitender Archivar des ungarischen Parlamentes gibt eine Übersicht des Werkes von *Inre Ódor* über die *Embleme des Komitats Baranya*. Das Werk beschäftigt sich mit dem Wappen, dem Siegel und der Flagge des Komitats, das im Süden an der Landesgrenze liegt. Das reiche Material an mittelalterlichen Dokumenten wurde im Laufe der ottomanischen Angriffen vernichtet. Das

Archiv besitzt bloss drei Dokumente hinsichtlich der Periode vor 1565; eines von diesen ist mit dem Siegel des Komitats versehen. Der Siegel wurde 1694 mit einer barocken Komposition vertauscht; die offizielle Flagge des Komitats stammt aber erst aus dem Jahre 1738. Der Artikel breitet sich über die Schilderung von heraldischen, sigillographischen und vexillologischen Fragen aus. Die äusserst nützliche Zusammenfassung könnte für andere Komitate zum Modell dienen um ihre emblematische Vergangenheit zu entdecken. In der Rubrik der verschiedenen Nachrichten berichtet *László Ujházy*, Mitarbeiter des Heeresmuseums über zwei faleristische Kongresse, welche im Schlossmuseum zu Keszthely (früher Wohnsitz des Fürsten Festetics) 1989 und 1990 veranstaltet wurden. Die Studie der Dekorationen verwandelte sich zu einem neuen Zweig der historischen Hilfswissenschaften, der sich nun von der Vormundschaft der Heraldik und Numismatik befreite. Die in Keszthely geführten Diskussionen fanden unter beträchtlicher ausländischer Mitwirkung aus Deutschland, Österreich, Belgien, Polen und Rumänien statt. Die internationalen Parameter der laufenden Forschungen wurden von den Spezialisten gemeinsamen Untersuchungen unterworfen um die Prioritäten des internationalen faleristischen Programmes zu koordinieren.

Letzten Endes gibt die Redaktion den Anlass zur Eröffnung einer neuen Rubrik unter dem Titelwort *Frage-Antwort*, die die Mitwirkung der Leser befördert im Interesse der Stärkung wissenschaftlicher Solidarität.

Résumé

Le *dr. Iván Borsa*, ancien sous-directeur des Archives Nationales, continue l'analyse des documents récemment retrouvés des *Antimus de Sziget*, une famille-type de notables arrivée à son apogée à la veille même et dans les premières tourmentes des invasions ottomanes, au XVIe siècle. – La seconde tranche de l'étude traite de la génération du sieur Antimus, génearque éponyme de la lignée, bâtisseur du château-fort de Sziget, forteresse qui tenait en échec, en 1566, l'offensive contre Vienne de la Grande Armée de Soliman le Magnifique, décédé lui-même lors du siège. – Une troisième partie de l'étude présentera les conclusions de l'auteur et le tableau généalogique inédit de cette grande lignée médiévale éteinte.

Le *dr. László Kóczy* continue l'analyse des *Rérelations généalogiques hungaro-polonaises*, passant des sources et des méthodes aux problèmes que posent l'identification onomastique et la définition du statut social. Plus d'un nobles immigrés polonais ont préféré de s'intégrer en Hongrie plutôt à la bourgeoisie urbaine que de faire valoir leur ci-devant privilèges. Cela ne les a pourtant pas empêché d'obtenir par la suite une "nouvelle" noblesse hongroise qui, à travers une onomastique souvent déformée et au moyen de réminiscences héraldiques, a tenu à rappeler les racines lointaines de la famille. – A titre

d'exemple, l'auteur présente le cas des *Pastinszky*, *Petrásovics* et *Rudniczky*, intégrées au système nobiliaire hongrois.

Le *dr. Attila Pandula*, secrétaire général de la Société hongroise d'héraldique et de généalogie, examine un cas unique, fort contesté, de l'octroi de l'Ordre de St-Étienne, fondé par Maria-Thérèse en 1764. La littérature spécialisée fait souvent mention de l'octroi à l'Archiduc Joseph de la branche palatine hongroise, colonel-général, en 1918, du grade le plus élevé de cet Ordre: la Grande-Croix à titre militaire, ornée des insignes de guerre et des sabres. Le bénéficiaire portait ces insignes sous cette forme, comme on le voit sur les photos. Or cet octroi unique n'est pas attesté dans le fonds et archives de l'Ordre de St-Étienne où l'on trouve pourtant toute la documentation de l'octroi à l'Archiduc de la Grande-Croix en mars 1918.

M. *Pál Rainer*, l'un des co-rédacteurs, présente le portrait d'un maréchal-de-camp en grande tenue, portrait réputé non-identifié. Grâce aux décorations que porte l'officier, l'auteur réussit à l'identifier comme étant le *Baron Pál Kray de Krajova et Topolya* (1735–1804), *Feldmarschalleutnant* de l'Armée impériale et royale, vainqueur de *Marceau* à Altkirchen (19 septembre 1796) et de *Montrichard* à Legnano (26 mars 1799); réunissant ses forces à celles de

Souvarov, ils remportèrent sur *Joubert* la victoire à Novi (15 août 1799). La fortune de l'Armée d'Italie ne sût être rétablie que par *Bonaparte* à Marengo (14 juin 1800). – Le portrait désormais identifié fut acquis par le Musée de Veszprém, après 1945, répertorié à la brocante où il échoua suite aux pillages systématiques, pratiqués sur ordre par l'Armée Rouge, mettant à sac les châteaux et les demeures d'apparat épargnés par la guerre, en Transdanubie comme ailleurs. Ces thèmes narratifs sont suivis de rubriques documentaires et bibliographiques.

Madame *dr. Éva Straub*, co-rédactrice, conservatrice aux Archives Nationales, poursuit l'inventaire des *nouvelles acquisitions de lettres armoirées* reçues en ce dépôt. Elle traite, ici et maintenant, de 10 acquis, appartenant à la période 1604–1625, pour la plupart inédits ou ne connus que par de références sommaires.

Dans la rubrique bibliographique, le *dr. László Blazovich*, directeur des archives du comitat de Csongrád (Szeged) présente un tome bilingue paru à Szabadka (Subotica, Yougoslavie) en 1991, sous le double titre *Korenj – Gyökerek* (Les racines). Ce tome de quelque 300 pages présente les documents fondamentaux de cette importante ville de la Grande Plaine Hongroise méridionale, ville devenue yougoslave en 1920. Les privilèges reçus des rois de Hongrie, des empereurs et, plus particulièrement, de Marie-Thérèse, ont transformé le long des siècles ce bourg de riches cultivateurs et d'artisans en une commune privilégiée, puis en une ville libre royale. – Ruinée lors des invasions ottomanes, sa libération en 1697 s'est vu doublée d'une immigration en masse de Serbes, origine de sa structure bi-ethnique actuelle. Szabadka reste pourtant l'un des centres culturels de la minorité hongroise qui chiffre près d'un demi-million en l'ex-Yougoslavie, massée surtout dans la région de la Voïvodine. – Le tome présente les privilèges urbains, les conscriptions militaires et civiles, les corps constitués de la ville, et la structure sociale et le processus d'intégration de l'immigration serbe, etc. Tout cela émaillé par des facsimilés, des cartes et des illustrations en couleurs. – Ce

tome qui se propose devenir l'instrument de promotion de la cohabitation inter-ethnique, s'annonce comme le premier volume d'une série scientifique dont on doit saluer l'initiative. Le co-ordonnateur du tome est *M. László Magyar* et le rédacteur responsable *M. Milan Dubajić*, auteur aussi de l'introduction.

Le *dr. Lajos Horváth*, archiviste en chef du Parlement hongrois, présente une publication consacrée aux *Emblèmes du comitat de Banya*, oeuvre de *M. Imre Ódor*. L'ouvrage traite des armoiries, des sceaux et des drapeaux dudit comitat, le plus méridional de la Transdanubie. – Ses riches archives médiévales ayant été anéanties lors des invasions ottomanes, elles ne conservent que trois documents antérieurs à 1565 dont l'un cependant muni du premier sceau du comitat. Celui-ci fut substitué par une composition baroque en 1694, tandis que le drapeau officiel du comitat ne date que de 1738. – Suivent les descriptions héraldique, sigillographique et vexillologique. Ce résumé très utile pourrait bien servir comme modèle à d'autres comitats en quête de redécouvrir leur passé emblématique.

Dans la rubrique de nouvelles diverses, *M. László Újházi*, fonctionnaire du Musée historique de l'Armée, rend compte de deux congrès phaléristiques organisés en 1989 et 1990 au Musée-Château de Keszthely (demeure autrefois des princes Festetics). – L'étude des décorations s'érige en une nouvelle branche des sciences auxiliaires, s'émancipant de l'emprise tant de l'héraldique que de la numismatique qui la tenaient en tutèle. Les discussions à Keszthely comptaient avec une importante participation étrangère, étant représentées l'Allemagne, l'Autriche, la Belgique, la Pologne et la Roumanie, notamment. Spécialistes venus pour examiner en commun les paramètres internationaux des études en cours et pour co-ordonner les priorités d'un programme phaléristique international.

Pour terminer, la Rédaction initie une rubrique "*Questions et réponses*", invitant les lecteurs d'y participer, en vue de promouvoir l'entraide renforçant ainsi la solidarité scientifique.

* * *

TÁJÉKOZTATÓ

Folyóiratunk szerzőinek figyelmét az alábbiakra hívjuk fel

1. A kéziratot három példányban a szerkesztőség címére kérjük megküldeni. Minden szerző első közreműködése alkalmával legyen szíves személyi adatait, állandó lakhelyét, munkahelyének nevét és címét, foglalkozását külön lapon megküldeni.
2. A szerkesztőség 1 ívig terjedő kéziratokat vár (1 ív: 32 gépelt oldal; 1 oldal: 30 sor; 1 sor: 50 betűhely).
3. A kiemeléseket a szerző egyszer, folyamatosan húzza alá, a jegyzeteket a kézirat végén kérjük megadni.
4. A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszeri aláhúzással emelje ki és pontosan tüntesse fel a hivatkozott levéltári és bibliográfiai adatokat.
5. A recenziók fejszövegében a cím mellett közlendő adatok: szerző, válogató, kiadó, szerkesztő, a megjelenés helye, éve, a terjedelem.
6. A szerző a kézirat megküldésekor jelezze, ha különlenyomatot kér, 15 db ingyenes, további példányok rendelhetők a szerkesztőségnél a megjelenéstől számított 30 napon belül.
7. A cikkek szerzőjük álláspontját tükrözik, esetleges észrevételek megadott címünkre közvetlenül küldhetők.

TARTALOM

1. Értekezések és önálló cikkek

Borsa Iván:	Az Antimus család – Második rész	1
Kóczy T. László:	Magyar-lengyel genealógiai kapcsolatok – Második rész	11
Pandula Attila:	József főherceg Szent István-rend nagykeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal	17
Rainer Pál:	Egy XVIII. századvégi festményen ábrázolt cs. kir. tábornok azonosítása rendjelvénye segítségével: br. Kray Pál tábornok (1735-1804)	23

2. Kisebb rovatok

Címereslevél gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban	29
– összeállította: Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	

Rövid hírek, közlemények	32
---------------------------------	----

Könyvismertetés

(Dubajić Milan fő- és felelős szerkesztő) – Magyar László szerk.:	
Koreni – Gyökerek. Szabadka 1991. (ism.: Blazovich László)	33
Ódor Imre: Baranya megye jelképei. Pécs 1991. (ism.: Horváth Lajos)	34

Hazai és nemzetközi hírek

Falerisztikai kongresszusok Keszthelyen	35
(ism.: Ujházy László)	
Kérdezz-felelek rovat	35
Szerkesztőségi hírek, közlemények	36
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond)	36
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	37

